

NEVEIKSNUMO PROBLEMATIKA EUROPOS SĄJUNGOS DEKLARUOJAMŲ VERTYBIŲ KONTEKSTE

TURINYS

Įžanginis žodis	3
I. Neveiksnių asmenų statuso reglamentavimas tarptautinių žmogaus teisių kontekste	5
II. Lietuvos teisės aktų, reglamentuojančių neveiksnumo ir globos nustatymą, apžvalga	
1. Neveiksnumo teisinis reguliavimas	11
2. Globos nustatymas ir globėjo skyrimas pripažintam neveiksniu asmeniui	15
III. Neveiksnumo ir globos institutus reglamentuojančių Lietuvos teisės normų atitikimas tarptautinius standartus	17
IV. Neveiksnumo (riboto veiksnumo) institutas: problemos ir uždaviniai	26
V. Lietuvos teismų praktikos bei Europos Žmogaus teisių teismo precedentų neveiksnumo nustatymo srityje analizė	34

Dėkojame Lietuvos Respublikos Vyriausybės kanceliarijai parėmusiai mūsų iniciatyvą išsamiau supažindinti bendrosios kompetencijos teisimų teisėjus bei savivaldybių socialinės paramos centrų darbuotojus su neveiksnumą reglamentuojančiais ES teisės aktais, kurie numato daug platesnes galimybes šioje srityje nei šiuo metu yra taikoma Lietuvoje.

Dėkojame Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstaigos vadovui Romui Valentukevičiui bei Lietuvos Respublikos Seimo Žmogaus teisių komiteto pirmininko pavaduotojui prof. Arimantui Dumčiui už malonų bendradarbiavimą rengiant leidinį.

ĮŽANGINIS ŽODIS

Romas Valentukevičius
Seimo kontrolierius,
Seimo kontrolierių įstaigos vadovas

Lietuvoje iki šiol yra išlikęs iš sovietinių laikų paveldėtas neveiksnumo teisinis institutas, kuris buvo sukurtas ne psichiškai neįgalių žmonių teisėms apginti, nes dažniausiai tai buvo priemonė nutildyti režimo priešininkus. Pagal tų laikų modelį neveiksnumo statusas iš esmės reiškia socialinę bei teisinę žmogaus mirtį, o pripažinimo neveiksniu procesas neatitinka net pačių pagrindinių žmogaus teisių įgyvendinimo nuostatų.

Tačiau tenka pripažinti, kad neveiksnūs žmonės yra beteisiai ne vien tik dėl senosios sovietinės praktikos, bet ir dėl šiuolaikinės visuomenės požiūrio į neįgaliuosius, dėl jų tradicinio socialinio atskyrimo ne tik Lietuvoje, bet ir visame pasaulyje. Kaip vieną iš įrodymų galėtume paminėti tai, kad po Antrojo pasaulinio karo valstybės įsipareigojo gerbti ir ginti žmogaus teises, pasirašydamos daugelį tarptautinių dokumentų, nors nė vienas tinkamai neapsaugojo bene labiausiai pažeidžiamos visuomenės grupės – neįgaliųjų.

Netgi Europos žmogaus teisių konvencija, kuri yra laikoma vienu iš stipriausių žmogaus teisių gynimo mechanizmų, nesugebėjo apginti neįgaliųjų, nes kai kuriomis savo nuostatomis tik dar labiau silpnino jų apsaugą. Dėl šios priežasties nutarta sukurti atskirą konvenciją, ginančią žmonių su negalia teises. Viena iš jų 2006-12-13 Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos paruošta Žmonių su negalia teisių konvencija, kurią Lietuva kartu su daugeliu kitų valstybių pasirašė 2007 metų kovo 30 dieną. Ši konvencija pasiekė rekordą pagal valstybių, pasirašiusių dokumentą konvencijos atidarymo dieną, skaičių bei trumpiausią derybų laiką.

Kalbant apie Lietuvą, tenka pripažinti, kad šalyje nėra bendros efektyvios asmens sveikatos priežiūros kokybės užtikrinimo sistemos, todėl būtina, kad Vyriausybė psichikos sveikatą pripažintų vienu iš svarbiausių sveikatos prioritetų ir išreikštų politinę valią. Tenka tik apgailestauti, kad šiuo metu jos pasigendama, nors valstybė privalėtų investuoti į savo piliečių emocinį išprusimą, kadangi dėl to kyla ir pagrindinė problema: savo jausmų nesuvokimas, neadekvatus konfliktinių situacijų vertinimas, negebėjimas adaptuotis. Viena iš jautriausių piliečių grupių yra vaikai, jaunimas bei darbo neturintys asmenys.

Pažymėtina, kad sveikatos apsaugos ekspertų parengta studija rodo, jog Lietuva galėtų sumažinti atsilikimą nuo kitų Europos Sąjungos šalių. Tačiau tam reikėtų ne tik gerokai padidinti finansavimą. Būtina imtis nuo okupacijos laikų nedaug tepakitusios sistemos rimtų reformų, kadangi valstybė šiandien turi įgauti prasmę kaip politinė teisės įgyvendinimo organizacija, t. y. visa jos veikla turi būti orientuota į žmogaus teisių apsaugą ir jų įgyvendinimą.

Negalima neatsižvelgti į tai, kad, visuomenės nuomonių tyrimų duomenimis, Lietuvos visuomenė labiausiai diskriminuojama socialine grupe laiko psichikos ligonius. Tai iškalbingai perspėja, jog metas keisti psichikos sutrikimų turinčių asmenų gydymo ir priežiūros teisinę bei institucinę bazę. Galima teigti, kad Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą žmogaus teisių situacija mūsų šalyje tikrai nepagerėjo – kol kas valstybės prioritetai yra kiti. Dėl to žmonėms, kurie negali patys dėl savęs pakovoti, savo teises apginti dar sudėtingiau. Visuome-

nėje tebėra gaji nuostata, kad psichikos negalia – gėda, ji tarsi užkrečiama, apie ją niekas nenori kalbėti, stengiamasi jos nepastebėti, tarsi ši problema visai neegzistuoja. Taigi vykdant švietėjišką darbą atsiveria labai didelė spraga. Juk ne paslaptis, kad šiais įtampos kupiniais laikais, norint užsitikrinti egzistenciją bei normalų gyvenimą, tenka įveikti begalę stresų, tad netikėtai pašlijus sveikatai kiekvienas iš mūsų gali tapti atstumtuuju, „raupsuotuoju“. Valstybės palaikymas pirmiausia reikalingas tada, kai asmuo yra pripažintas neveiksniu, nes jis netgi netenka teisės kreiptis į teismą, kad save apgintų.

Politikai, valstybės pareigūnai ir medikai psichiatrai turėtų laikyti savo garbės reikalu praktikoje įgyvendinti Psichikos sveikatos strategijos nuostatas gerinti visuomenės psichikos sveikatą, taip pat apginti psichikos sveikatą ir psichikos sutrikimų turinčių asmenų teises.

Neveiksnių asmenų beteisiškumas didžiausią nerimą kelia dėl to, kad Lietuvoje nėra numatyta periodinė neveiksnumo peržiūrėjimo galimybė. Niekam nekyla abejonių, kad žmogaus psichinė sveikata, gebėjimai tvarkytis gyvenime gali keistis. Tačiau, jei asmenys, turintys teisę kreiptis į teismą dėl neveiksnaus asmens statuso (globėjas, prokuroras bei prie savivaldybių įsteigtos globos ir rūpybos institucijos), nėra suinteresuoti tai padaryti arba tiesiog to nedaro – neveiksniu pripažintas asmuo negali tikėtis, kad jo statusas bus peržiūrėtas, nes jokių priemonių priversti tai padaryti ar įrodyti, kad tam yra pagrindas, nėra.

Didžiausia problema yra ta, kad Lietuvos teisės aktai nenumato valstybės pareigos asmenims, kurių veiksnumo statusas yra nagrinėjamas teisme, skirti teisinį atstovavimą. Jis yra ypač svarbus, nes tokie asmenys į teismo posėdį dažniausiai nekviečiami, todėl patys negali išsakyti savo pozicijos, išklaudyti kitos pusės argumentų ir į juos atsakyti. Tačiau Europos žmogaus teisių teismo precedentai nustato

valstybės pareigą užtikrinti tinkamą teisinį atstovavimą civilinėse bylose, kuriose procesas yra sudėtingas, faktai nustatomi ekspertų bei liudytojų parodymais.

Sprendžiant veiksnumo atėmimo klausimą dažniausiai nekritiškai vadovaujamosi mediciniais kriterijais, tačiau visiškai neatsižvelgiama į socialinius. Veiksnumui atimti paprastai pakanka tik psichikos sutrikimo diagnozės, bet nėra atskirai vertinami asmens gebėjimai srityse, kuriose yra numatyti apribojimai. Tada situacija virsta kuriozine, kai normaliai dirbantis ir socialiai adaptuotas pilietis staiga pripažįstamas neveiksniu ir praranda teisę dirbti, nors nori ir gali tai daryti.

Neveiksnius asmuo praranda daugelį savo teisių, tarp jų teisę disponuoti savo turtu bei tvarkyti su juo susijusius reikalus, teisę į darbą, santuoką, teisę balsuoti. Atimama teisė kreiptis į teismą (ne tik siekiant ginti savo interesus). Tenka pabrėžti, jog tai kertasi su LR Konstitucijos ir Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatomis, visiems garantuojančiomis teisę kreiptis į teismą dėl civilinių teisių ir pareigų. Iliuzija, jog neveiksnumo institutas yra skirtas asmens interesams apginti, subliūkšta, kadangi jokie neveiksnaus asmens interesai negali būti ginami draudžiant jam kreiptis į teismą.

Akivaizdu, kad asmenų, kurių neveiksnumo klausimas yra sprendžiamas teisme, teisė į teisingą teismą yra tik iliuzija. Todėl tenka viltis, kad pagaliau bus imtasi iniciatyvos įgyvendinti neveiksnumo, kaip asmenų teisių ir interesų gynimo, o ne priespaudos institutą.

NEVEIKSNIŲ ASMENŲ STATUSO REGLAMENTAVIMAS TARPTAUTINIŲ ŽMOGAUS TEISIŲ KONTEKSTE

Dovilė Juodkaitė

VšĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ direktorė

Tarptautinėje bendruomenėje ir kiekvienoje demokratinėje save laikančioje valstybėje yra gerbiamos žmogaus teisės. Visuotinai pripažįstama, kad žmogaus teises turi visi be išimties asmenys, jų nediskriminuojant pagal jokių požymius¹. Fiziniam asmeniui, kuris pats negali tinkamai įgyvendinti savo teisių ir teisėtų interesų, būtina sudaryti sąlygas tai padaryti. Specialios apsaugos priemonės (globa, rūpyba ir kt.) yra numatomos neveiksnių ar ribotai veikusių asmenų teisėms ir interesams ginti. Nors skirtingose valstybėse šios apsaugos priemonės gali būti skirtingos savo turiniu ir/ar forma, tačiau visuotinai pripažįstama, jog šios priemonės yra skirtos individų, kurie dėl savo psichikos sveikatos, intelekto sutrikimų, sunkios ligos ar fizinės negalios negali pasirūpinti savimi, tvarkyti savo kasdienio gyvenimo reikalų, teisėms ginti bei juos apsaugoti.

Pastaruoju metu neveiknumo bei globos institutai tampa vienu problemiškesnių psichikos sveikatos sutrikimų turinčių asmenų teisių klausimų. Nors sukurti kaip „apsaugos“ mechanizmai asmenų teisėms ginti, jie neretai tampa itin šiurkščių žmogaus teisių pažeidimų, nuo kurių nukentčia tūkstančiai asmenų su negalia, priežastimi².

Neveiknumas apibrėžiamas kaip „asmens negalėjimas dėl tam tikrų sutrikimų ar nepakankamų asmeninių gebėjimų savarankiškai priimti sprendimų dėl kai kurių ar visų savo

asmeninių ar ekonominių reikalų, ar negalėjimas suvokti, išreikšti šių sprendimų ar veikti pagal juos, bei ginti savo interesus“³.

Asmens pripažinimas neveiksniu – teisinė procedūra, kurios pasėkoje pakinta jo kaip teisės subjekto statusas, t. y. teisių, interesų bei pareigų apimtys. Daugeliu atvejų pilnamečiai asmenys, pripažinti neveiksniais, praranda teisę priimti bet kokius netgi pačius elementariausius sprendimus, o taip pat ir įgyvendinti kitas pagrindines žmogaus teises. Globėjais paskirtų asmenų pareigos ginti savo globotinių teises nevykdymas ar netinkamas vykdymas, sprendimų, priešingų globotinio norams ir/ar interesams, priėmimas gali tapti piktnaudžiavimo ar nerūpestingumo šių asmenų atžvilgiu priežastimi.

Tarptautinės studijos, nacionaliniai tyrimai rodo, jog piktnaudžiavimo globėjų statusu atvejai dažni daugelyje Europos šalių. Neveiksniais pripažinti asmenys globėjų apgyvendinami specializuotose institucijose be teisės iš jų išėiti. Interesų konfliktas gali kilti, kai globėju paskirtam šeimos nariui pavedama kontroliuoti globotinio finansus. Taip pat, kai visų specializuotoje institucijoje gyvenančių asmenų globėju tampa institucijos direktorius. Dažnai psichikos sutrikimų turintys vaikai, sulaukę 18 metų, yra automatiškai pripažįstami neveiksniais ir jiems nustatoma

¹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija. Preambulė, 1 str.

² Psichikos sveikatos atstovavimo centro (MDAC) Globos projekto informacija iš interneto svetainės <http://www.mdac.info/projects/guardian.html>

³ Recommendations No. R (99)4 of the Committee of Ministers to Member States on Principles Concerning the Legal Protection of Incapable Adults. I dalis, 1 punktas.

globa. Pripažintas neveiksniu asmuo praranda teisę sudaryti bet kokius sandorius, balsuoti, disponuoti nuosavybe, įgyvendinti kitas ekonomines, socialines, politines, kultūrines teises, taip pat jas ginti.

Įstatymai, reglamentuojantys neveiksnių asmenų globos klausimus daugelyje šalių (ypač Centrinės ir Rytų Europos regiono) beveik nekito išstisus dešimtmečius. Tačiau pastaruoju metu Europos regiono valstybėse vyksta esminės reformos, siekiant, kad nacionaliniai įstatymai būtų suderinti su tarptautiniais žmogaus teisių standartais. Reformas paskatino keletas veiksnių. Pirmiausia sparčiai stiprėjantis neįgalųjų teisių judėjimas jau kuris laikas siekė pripažinti asmenims su negalia lygias žmogaus teises bei nediskriminavimo principą. Nors diskriminacija seniai pripažįstama žmogaus teisių srities elementu, bet tik pastaraisiais metais žmonės su negalia pradėti vertinti kaip bendrųjų žmogaus teisių subjektai ir turėtojai, o negalia pripažinta diskriminavimo pagrindu. Be to, per pastaruosius dešimt metų pasaulyje ir Europoje keitėsi požiūris ir į psichikos sveikatą, kuri tapo svarbiausia visuomenės sveikatos sudedamąja dalimi ir atsidūrė sveikatos ir socialinės politikos centre. Visuomenės tolerantiškumas pažeidžiamoms gyventojų grupėms, jų didesnė socialinė integracija, atspindi pačios visuomenės gerą psichikos sveikatą⁴.

Todėl modernios visuomenės psichikos sveikatos apsaugos bei žmogaus teisių aspektu kritikuojamos psichikos negalės asmenų neveiksnumo nustatymo ir globos steigimo procedūros negarantuoja adekvataus globos skyrimo ir administravimo proceso bei neužtikrina neveiksniu pripažinto asmens apsisprendimo teisės⁵. Toks požiūrių pokytis atsispindi ir teisi-niuose dokumentuose, tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmeniu.

Tarptautiniu lygmeniu Jungtinių Tautų Organizacijos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948) suformuluotos teisės ir moralės normos bei žmogaus, kaip individo, kaip didžiausios vertybės apsaugos principai buvo perimti ir įtvirtinti visuose pagrindiniuose tarptautiniuose⁶, regioniniuose ir nacionaliniuose įstatymuose. Žmogaus teisės ir laisvės pripažįstamos principinėmis šiuolaikinių demokratinų valstybių vertybėmis, todėl jų tinkamas realizavimas, teisinė apsauga ir gynimas yra vienas iš svarbiausių valstybės ir visuomenės uždavinių.

Europos Taryba buvo pirmoji tarpvalstybinė regioninė organizacija, priėmusi privalomojo pobūdžio teisinį dokumentą, kuriuo daugelį teisių ir laisvių sutvirtino konkrečiais teisiniais įsipareigojimais⁷. Visų žmonių lygybės prieš įstatymą principu paremta tarptautinė žmogaus teisių praktika

⁴ Psichikos sveikata – tai ne vien psichikos ligos ar sutrikimo nebuvimas. Gerą psichikos sveikatą rodo žmonių gebėjimas užmegzti ir palaikyti asmeninius santykius, įveikti sunkumus, išreikšti save tokiais būdais, kurie teikia malonumą pačiam individui ir aplinkiniams, pačiam daryti sprendimus ir už juos atsakyti. Gera psichikos sveikata leidžia individui patirti gyvenimo prasmę, padeda būti savimi ir bendrauti su kitais. Geros psichikos sveikatos individai sukuria gerą psichikos sveikatą turinčią bendruomenę ir visuomenę. Sveikos bendruomenės ir visuomenės pasižymi dideliu socialiniu kapitalu ir žemu socialinės patologijos lygiu, mažesniais savižudybių, prievartos ar kitokio destruktinio elgesio, nukreipto į save ar į kitus, rodikliais. Psichikos sveikatos strategija // Valstybės žinios, 2007, Nr. 42-1572.

⁵ Informacija iš Psichikos sveikatos atstovavimo centro (MDAC) interneto svetainės <http://www.mdac.info/projects/guardian.html>

⁶ Šis principas įtvirtintas visuose svarbiausiuose tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose, t. y. JT Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948) bei jos pasėkoje priimtame 1966 m. Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, 1966 m. Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte; Konvencijoje dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo dėl rasės (1965); Konvencijoje dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims (1979); Konvencijoje, draudžiančioje kankinimus ir bet kokią žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (1984) ir Vaiko teisių konvencijoje (1989).

⁷ Europoje pirmasis ir pagrindinis dokumentas žmogaus teisių apsaugos srityje yra 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Vėliau buvo priimti: 1961 m. Europos Socialinė chartija (pataisyta 1996); 1987 m. Europos konvencija dėl kankinimų ir nežmoniško ar žeminančio elgesio ir baudimo prevencijos; 1996 m. Europos Konvencija dėl žmogaus teisių ir orumo apsaugos biologijos ir medicinos srityje (Žmogaus teisių ir biomedicinos konvencija).

akcentuoja, jog kiekviena žmogiška būtybė gimsta laisva ir lygi savo orumu ir teisėmis, kad kiekvienas žmogus turi teisę į gyvybę, laisvę ir asmens apsaugą, kad niekas negali būti kankinamas ar patirti žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ar bausmių. Tačiau gana ilgą laiką tarptautinės žmogaus teisių nuostatos nebuvo taikomos neįgaliesiems asmenims ginti, kadangi čia konkrečiai nebuvo minima, jog diskriminacija dėl negalios yra neteisėta. Tik praėjus keliasdešimt metų nuo pirmųjų žmogaus teisių dokumentų priėmimo tarptautinė bendruomenė pripažino, kad juose įtvirtintos nediskriminavimo nuostatos taikomos ir neįgaliesiems asmenims. Kadangi „žmogaus teisių įgyvendinimas nesuteikiamas hierarchijos tvarka. Asmenys su negalia negali būti vertinami efektyvumo ar konkurencingumo matais. Fizinės ar psichikos negalės asmenys, remiantis pagarbos žmogaus orumui ir vientisumui principu, turi tokias pačias teises kaip ir visi kiti asmenys“⁸. Todėl per pastaruosius kelis dešimtmečius Europos Taryboje vykstant intensyviai teisėkūros veiklai šeimos

teisės srityje nemenkas dėmesys teko ir neįgalių asmenų teisių užtikrinimui bei teisei apsaugai nuo diskriminavimo⁹.

Paminėtina, jog 2007 m. rugsėjo 17–19 d. surengtas pirmasis Šeimos teisės ekspertų komiteto darbo grupės „Dėl neveiksnių pilnamečių asmenų“ susitikimas. Susitikimo metu buvo aptariama pripažintų neveiksniųjų asmenų situacija tarptautinių žmogaus teisių ir specialiųjų neveiksniųjų asmenų teises reglamentuojančių dokumentų (ypač Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijos Nr. R(99)4 dėl Pilnamečių neveiksniųjų asmenų teisinės apsaugos principų) kontekste, svarstant galimybę dėl privalomąją juridinę galią turinčio tarptautinio dokumento priėmimo¹⁰.

Europos Sąjungos mastu jau kuris laikas taip pat imasi veiksmų, skatinant valstybes nares pripažinti bei užtikrinti asmenų su negalia teises bei lygias galimybes¹¹, tačiau pirmasis žingsnis konkrečiai įtvirtinant neįgaliųjų statusą žmogaus teisių kontekste buvo žengtas 1997 m. pasirašant Europos Sąjungos Amsterdamo Susitarimą ir į jį įtraukiant

⁸ Žmogaus teisių Komisarų išvados. *Psichikos negalės asmenų teisių skatinimas ir apsauga*, Kopenhaga, 2003.

⁹ Priimti šie teisiniai dokumentai asmenų su negalia klausimais: Europos Tarybos Rekomendacijos dėl Asmenų, sergančių psichikos ligomis, situacijos (Recommendation on the Situation of the Mentally Ill) (1977); Europos Tarybos Rekomendacijos dėl Nuo priverstinai hospitalizuotų psichikos sutrikimų kenčiančių asmenų teisinės apsaugos (Recommendation Concerning the Legal Protection of Persons Suffering from Mental Disorder Placed as Involuntary Patients) (1983); Europos Tarybos Rekomendacijos dėl Atskirų pažeidžiamų visuomenės grupių psichikos sveikatos apsaugos (Recommendation on the Protection of the Mental Health of Certain Vulnerable Groups in Society) (1990); Europos Tarybos Rekomendacijos dėl Neįgaliųjų asmenų reabilitacijos politikos (Recommendation 1185 on Rehabilitation Policies for the Disabled) (1992); Europos Tarybos Nuosekli Politika dėl Asmenų su negalia (A Coherent Policy for People with Disabilities) (1992); Europos Tarybos Rekomendacijos dėl Psichiatrijos ir žmogaus teisių (Recommendation on Psychiatry and Human Rights) (1994); Europos Tarybos Rezoliucija dėl Asmenų su negalia profesinio įvertinimo teisių (Resolution on a Charter on the Vocational Assessment of People with Disabilities) (1995); Europos Tarybos Rekomendacijos dėl Pilnamečių neveiksniųjų asmenų teisinės apsaugos principų (Recommendation no R(99)4 on principles concerning the legal protection of incapable adults) (1999); Europos Taryba Siekiant visapusiškas asmenų su negalia pilietybės panaudojant naujas technologijas (Towards Full Citizenship of Persons with Disabilities through Inclusive New Technologies) (2001); Europos Tarybos Rekomendacijos dėl Visapusiškas asmenų su negalia socialinės integracijos (Recommendation towards Full Social Inclusion of People with Disabilities) (2003); Europos Tarybos Malagos politinė deklaracija (Malaga Political Declaration) (2003); Europos Tarybos veiksmų planas skatinant asmenų su negalia teises ir visapusišką dalyvavimą: asmenų su negalia gyvenimo kokybės gerinimas Europoje 2006–2015 m. (Action Plan to promote the rights and full participation in society of people with disabilities : improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006-2015).

¹⁰ Susitikimo dienotvarkė ir susitikime pristatyti dokumentai pateikiami interneto svetainėje [http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/family_law_and_children%27s_rights/Documents/CJ-FA-GT2\(2007\)OJ%20%2029.08.07.asp#TopOfPage](http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/legal_co-operation/family_law_and_children%27s_rights/Documents/CJ-FA-GT2(2007)OJ%20%2029.08.07.asp#TopOfPage)

¹¹ Europos Sąjungos mastu priimti šie teisiniai dokumentai, reglamentuojantys neįgaliųjų asmenų teises: Europos Sąjungos Tarybos Rekomendacijos dėl Neįgaliųjų asmenų įdarbinimo Europos bendruomenėje (Recommendation on the Employment of Disabled People in the European Community) (1986); Europos Sąjungos Tarybos Rezoliucija dėl Neįgaliųjų vaikų ir jaunų žmonių integracijos į bendrąją švietimo sistemą (Resolution concerning integration of children and young people with disabilities into ordinary systems of education) (1990); Europos Sąjungos Tarybos Rezoliucija ▷

13-ąją str., kuris numatė teisinį pagrindą imtis reikiamų priemonių kovojant prieš diskriminaciją bei kitų įvardintų pagrindų ir *negalios pagrindu*. Kadangi šis straipsnis atspindi Europos Sąjungos tikėjimo pagarbos žmogaus teisėms (ypač pagrindinėms žmogaus teisėms, įtvirtintoms Europos Žmogaus teisių konvencijoje) nuostata, jis yra įtrauktas į ES Susitarimo Pirmąją dalį „Principai“.

Paminėtina ir 2000 m. Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartija. Chartija įpareigoja Europos Sąjungos institucijas ir organizacijas gerbti Europos piliečių ir Europos Sąjungos gyventojų teises. Žmonių su negalia atžvilgiu yra labai svarbus chartijos III skyriaus 21 straipsnis, kuris užtikrina lygybės teisę įvesdamas „nediskriminacijos“ nuostatą: „Turi būti uždrausta bet kokia diskriminacija dėl lyties, rasės, <...> negalios, amžiaus ar lytinės orientacijos.“ 26 chartijos straipsnis kokybiškai papildo neįgalių asmenų apsaugą, nurodydamas, jog „Sąjunga pripažįsta ir gerbia žmonių su negalia teisę pasinaudoti numatytomis priemonėmis užtikrinti jų nepriklausomumą, socialinę ir profesinę integraciją, dalyvavimą bendruomenės gyvenime“.

mumą, socialinę ir profesinę integraciją, dalyvavimą bendruomenės gyvenime“.

Kalbant konkrečiai apie neveiksnumo teisinę procedūrą bei jos reglamentavimą tarptautiniuose dokumentuose, Europos mastu eilė dokumentų įtvirtina neveiksniams pripažintų psichikos negalės asmenų apsaugos standartus. Jais siekiama užtikrinti asmenų, kuriems paskirta globa ar kita priežiūros forma, žmogaus teisių laikymąsi. Tačiau iki šiol išsamiausiai neveiksnių asmenų teisių apsaugos standartus reglamentuoja Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijos Nr. R(99)4 dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos principų¹² (toliau Rekomendacijos). Rekomendacijos vadovaujasi pagarbos kiekvieno asmens kaip žmogiškos būtybės orumui principu ir skelbia, jog apsaugos priemonių taikymas turi būti lankstus ir paremtas neveiksnaus asmens poreikiais¹³, maksimaliai išsaugant jo galias veikti¹⁴, proporcingumu¹⁵ ir reikalingo asmens apsaugos įtraukimu į visus su juo susijusių klausimų sprendimus¹⁶.

▷ dėl Lygių galimybių asmenims su negalia (Resolution on equality of opportunity for people with disabilities) (1996); Europos Parlamento Rezoliucija dėl Neįgalių asmenų teisių (Resolution on the Rights of Disabled People) (1996); Europos Sąjungos Tarybos Rezoliucija dėl Lygių įsidarbinimo galimybių asmenims su negalia (Resolution on Equal Employment Opportunities for People with Disabilities) (1999); Europos Komisija Siekiant Europos be barjerų asmenims su negalia (Towards a Barrier Free Europe for People with Disabilities) (2000); Europos Sąjungos Taryba Kovos su diskriminacija bendruomeninės veiklos programa 2001–2006 (Establishing a Community Action Programme to Combat Discrimination (2001 to 2006) (2000); Europos Sąjungos Tarybos Direktyva, nustatanti Vienodų sąlygų taikymo užimtumo ir profesinėje srityje bendruosius pagrindus (Directive on Establishing a General Framework for Equal Treatment in Employment and Occupation) (2000); Europos Negalės Kongresas Madrido Deklaracija (Madrid Declaration) (2002); Europos Sąjungos Tarybos Rezoliucija dėl Kultūrinės infrastruktūros ir kultūrinės veiklos asmenims su negalia prieinamumo (Resolution on Accessibility of Cultural Infrastructure and Cultural Activities for People with Disabilities) (2003); The Council of the European Union Resolution on promoting the employment and social integration of people with disabilities (2003); Europos Komisijos Komunikatas dėl lygių galimybių asmenims su negalia: Europos veiksmų planas (Communication on Equal Opportunities for People with Disabilities: A European Action Plan) (2003); Europos Sąjungos Tarybos Rezoliucija dėl lygių galimybių moksleiviams ir studentams su negalia švietimo ir profesinio rengimo srityse (Resolution on Equal Opportunities for Pupils and Students with Disabilities in education and training) (2003); Europos Komisijos „Žalioji knyga“. Gyventojų psichikos sveikatos gerinimas: Europos Sąjungos psichikos sveikatos strategijos kūrimas (Draft Green Paper on Improving the mental health of the population: Towards a strategy on mental health for the European Union) (2005); Europos Komisijos Komunikatas dėl nediskriminavimo ir lygių galimybių visiems – Strategija (Communication on non-Discrimination and Equal Opportunities for All - A Framework Strategy) (2005).

¹² Recommendations No. R (99)4 of the Committee of Ministers to Member States on Principles Concerning the Legal Protection of Incapable Adults. Interneto svetainė <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?Command=com.instranet.CmdBlobGet&DocId=396846&SecMode=1Admin=0&Usage=4&IntranetImage=62829>.

¹³ Rekomendacijų (99)4 2 ir 5 principai.

¹⁴ Rekomendacijų (99)4 3 principas.

¹⁵ Rekomendacijų (99)4 6 principas.

¹⁶ Rekomendacijų (99)4 9, 22 ir 23 principai.

Nors Rekomendacijos, kaip ir didžioji dauguma kitų dokumentų negalės klausimais yra rekomendacinio pobūdžio¹⁷, tačiau bendrame žmogaus teisių kontekste jos tampa svarbiomis gairėmis valstybėms vadovautis ir maksimaliai užtikrinti bei apsaugoti neveiksniams pripažintų asmenų teises bei interesus nacionaliniu lygmeniu.

Paminėtina, jog po 1999 metų buvo parengtas dar vienas dokumentas neveiksnių asmenų teisių apsaugos srityje – tai Hagos Konferencijos¹⁸ 2000 m. sausio 13 d. priimta Hagos konvencija dėl pilnamečių asmenų tarptautinės apsaugos (Hagos konvencija)¹⁹. Kadangi konvenciją ratifikavo tik dvi valstybės, ji neįgijo teisinės galios²⁰.

Didžiausias pasiekimas konkrečiai įtvirtinant neįgalių asmenų teises tarptautiniu mastu yra 2006 m. Jungtinių Tautų priimta Neįgalių asmenų teisių konvencija – privalomojo

pobūdžio dokumentas, kuris tarptautinėje žmogaus teisių teisėje pirmą kartą pasaulio istorijoje formalizavo visus esminius neįgalių asmenų teisių (taip pat paramos ir atstovavimo jiems įgyvendinant savo teises, t. y. globos) užtikrinimo klausimus²¹.

Lietuvos valstybės įsipareigojimai įgyvendinant tarptautinės teisės normas

Lietuva yra ratifikavusi daugelį pagrindinių tarptautinių žmogaus teisių dokumentų²², taip pat konkrečiai reglamentuojančių neįgalių asmenų teises²³. Paminėtina, jog pirminis žmogaus teisių įtvirtinimas valstybingumą atkūrusios Lietuvos teisinėje sistemoje bei vėlesnis žmogaus teisių apsaugos sistemos formavimasis recepcijos būdu perimant tarptauti-

¹⁷ Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijos (99)4 nors ir neturi Konvencijų privalomos galios, tačiau yra ne mažiau įpareigojančios valstybės nars. Rekomendacijos nėra šalių formaliai pasirašomos ar ratifikuojamos, tačiau yra numatyti jų įgyvendinimo valstybėse stebėjimo įgaliojimai (vadovaujantis Europos Tarybos Statuto 15 str., Ministrų Komitetas yra įgaliotas „prašyti šalių vyriausybes informuoti, kokių veiksmų imtasi dėl ... rekomendacijų“), nors ir nenumatytos sankcijos dėl jų nesilaikymo. Ministrų Komiteto Rekomendacijos priskiriamos prie „švelniųjų įstatymų“, kurie nors nėra griežtai teisiškai privalomi, tačiau yra teisiškai reikšmingi (Black's Law Dictionary (8th Ed. 2004), todėl valstybėms turi atitinkamus politinius ir moralinius įpareigojimus ir yra naudingos gairės interpretuojant ir taikant egzistuojančių teisiškai privalomų dokumentų nuostatas. Europos Tarybos Šeimos teisės ekspertų Komitetas, CJ-FA (2006) RAP36, 2007 m. sausio 19 d.

¹⁸ Privačios tarptautinės teisės Hagos Konferencija yra išskirtinė organizacija privačios tarptautinės teisės srityje. Nuo įsteigimo 1893 m. organizacija siekė unifikuoti privačios tarptautinės teisės taisykles. Šiuo metu Hagos Konferencijai priklauso 65 narės, įskaitant Kiniją, Rusiją, JAV, visas Europos Sąjungos valstybes nars. Interneto svetainė http://en.wikipedia.org/wiki/Hague_Conference_on_Private_International_Law

¹⁹ Privačios tarptautinės teisės Hagos Konferencijos interneto svetainė http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.text&cid=71

²⁰ Konvenciją ratifikavo Jungtinė Karalystė 2003 m. ir Vokietija 2007m. Konvenciją pasirašiusios yra Nyderlandų Karalystė ir Prancūzija 2001 m. ir Šveicarija 2007 m. Europos Tarybos Teisinio bendradarbiavimo komiteto, Šeimos teisės ekspertų komiteto darbo grupės dėl neveiksnių pilnamečių asmenų teisinės apsaugos, dokumentas CJ-FA-GT2 (2007)3, 2007 m.

²¹ 2006 m. gruodžio 13 d. JT Generalinė Asamblėja priėmė Neįgalių asmenų teisių konvenciją – tarptautinį dokumentą, skirtą specialiai ginti bei užtikrinti žmogaus teises vienai iš pažeidžiamiausių ir reikalingiausių apsaugos visuomenės grupių – asmenims su negalia. Šis žingsnis neįgalių žmonių teisių ir interesų apsaugos istorijoje yra išskirtinis, kadangi pirmą kartą specialus tarptautinis privalomo pobūdžio instrumentas įtvirtina negalės asmenims visas pagrindines žmogaus teises ir laisves be diskriminacijos ir skatina pagarbą jų prigimtiniam orumui. Jungtinių Tautų Neįgalių asmenų teisių Konvencijoje teisinis veiksmumas yra įtvirtintas 12-ame straipsnyje – Lygybė prieš įstatymą.

²² Lietuvoje ratifikuoti tarptautiniai dokumentai: Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas (toliau – TESKTP), Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas (toliau – TPPTP); JT Vaiko teisių konvencija; JT Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo dėl rasės; JT Konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims; JT Konvencija, draudžianti kankinimus ir bet kokią žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą; Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir kt.

²³ Pavyzdžiui, 1996 m. patikslinta Europos socialinė chartija įsigaliojo Lietuvoje 2001 m., todėl Lietuva yra įsipareigojusi pagal 15 str. neįgaliams asmenims užtikrinti teisę į savarankiškumą, socialinę integraciją ir dalyvavimą bendruomenės gyvenime“. Pataisyta Europos socialinė chartija (1996). Interneto svetainė <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/163.htm> (peržiūrėta 2007 10 27).

nės teisės standartus susijęs su Lietuvos siekiu tapti visateise tarptautinės bendrijos nare.²⁴

Nuo 1991 m. turėdama svečio statusą, o 1993 m. gegužės 14 d. tapusi tikrąja Europos Tarybos nare Lietuva įsipareigojo be kitų jai iškeltų reikalavimų²⁵, įgyvendinti nuostatą „vadovautis teisinės valstybės principais ir suteikti visiems asmenims, esantiems jos jurisdikcijoje, žmogaus teises ir pagrindines laisves“.

Pasirengimo stoti į Europos Sąjungą procese buvo vertinamas šalies nacionalinių teisės aktų atitikimas *Acquis communautaire*²⁶, todėl iki tapdama pilnateise Europos Sąjungos nare 2004 m. gegužės 1 d. Lietuva privalėjo perkelti Europos Sąjungos teisės aktų nuostatas į savo nacionalinę teisę.

Šie įsipareigojimai prieš tarptautinę bendriją bei savo šalies piliečius yra svarbūs Lietuvai, kaip demokratinei teisinei valstybei pripažinti bei laikytis pagrindinių tarptautinių žmogaus teisių pagarbos bei apsaugos standartų visų asmenų atžvilgiu.

²⁴ Žmogaus teisės Lietuvoje. Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, Teisės institutas. Vilnius, 2005 m.

²⁵ Studama į Europos Tarybą, Lietuva įsipareigojo įvykdyti reikalavimus, išdėstytus Europos Tarybos Parlamentinės Asamblėjos nuomonėje dėl Lietuvos narystės Nr. 168 (1993): 1. Prisijungti prie Europos Tarybos Statuto (prisijungimo dokumentai deponuoti 1993 m. gegužės 14 d.); 2. Ratifikuoti Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, pripažįstant Europos žmogaus teisių komisijos kompetenciją priimti ir nagrinėti individualius skundus bei pripažįstant privalomąją Europos žmogaus teisių teismo jurisdikciją (ratifikuota 1995 m. balandžio 27 d.); 3. Artimiausiu metu ratifikuoti Europos vietos savivaldos chartiją (ratifikuota 1999 m. gegužės 25 d.); 4. Įgyvendinti Statuto 3 straipsnio nuostatas: „Kiekviena valstybė, ET narė, privalo vadovautis teisinės valstybės principais ir suteikti visiems asmenims, esantiems jos jurisdikcijoje, žmogaus teises ir pagrindines laisves“. Interneto svetainė <http://www.etib.lt/?s=apzvalga&lang=lt>

²⁶ Terminas *acquis communautaire* yra naudojamas Europos Sąjungos teisėje ir apima visus iki šiol priimtus Europos Sąjungos teisės aktus.

LIETUVOS TEISĖS AKTŲ, REGLAMENTUOJANČIŲ NEVEIKSNUMO IR GLOBOS NUSTATYMĄ, APŽVALGA

Dovilė Juodkaitė

VšĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ direktorė

Neveiksnumo teisinis reguliavimas

Visuotinai pripažįstama, kad žmogaus teises turi visi be išimties asmenys, jų nediskriminuojant pagal jokių požymius²⁷. Šis principas įtvirtinamas ir Lietuvos nacionaliniais teisės aktais. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nurodomas visų asmenų lygybės prieš įstatymą, teismą ir kitas valstybės institucijas ar pareigūnus principas. Pažymima, kad „žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“²⁸.

Nors įstatyminė Lietuvos bazė įtvirtina pagrindines teises visiems asmenims, tačiau numato ir išimtis, kai naudojimas asmens teisėmis gali būti apribotas. Pagal visus Lietuvos įstatymus pilnametystės sulaukęs asmuo tampa pilna-teisiu, savarankišku, visiškai už save atsakingu, turinčiu visas teises ir prisiimančiu visas pareigas, bei gebančiu atsakyti už jų nevykdymą asmeniu, t. y. jam pripažįstamas civilinis veiksnumas.

Asmens veiksnumas ar neveiksnumas apibrėžia pastovų asmens teisinį statusą, kurį reguliuoja civiliniai įstatymai. LR civilinio kodekso 2.5 straipsnyje numatyta, kad civilinis veiksnumas yra fizinio asmens galėjimas savo veiksmais įgyti

civilines teises ir susikurti civilines pareigas, kuris atsiranda visiškai, kai asmuo sulaukia pilnametystės, t. y. kai jam sueina aštuoniolika metų. „Tai asmens juridinė galimybė pačiam rūpintis savo teisiniais reikalais bei atsakyti už savo veiksmus. Atsakomybė reiškia, kad žmogus supranta tiek reikalo esmę, tiek savo teisių turinį“²⁹. Veiksnumą suponuoja du elementai: asmens amžius ir asmens psichikos būklė (gebėjimas ir galėjimas suvokti savo veiksmų esmę ir reikšmę ir juos valdyti).

Civilinis kodeksas (toliau CK) nurodo išimtis iš šios taisyklės, kai fizinio asmens veiksnumas gali būti apribotas. Tačiau CK 2.6 str. nustatyta, kad civilinis teisnumas ar veiksnumas niekam negali būti apribojamas kitaip, kaip tik įstatymų numatytais pagrindais ir tvarka. Toks ribojimas „turi būti pateisinamas tam tikru viešuoju, visuomeniniu interesu, poreikiu (būtinumu apsaugoti kitų asmenų sveikatą, turtines ir asmenines neturtines teises, viešąją tvarką ir pan.). Toks veiksnumo apribojimas gali būti tik įstatymo numatytais atvejais ir laikantis tam tikros procesinės tvarkos (dažniausiai teismo sprendimu)“³⁰. Taip įstatymų leidėjas siekia užkirsti kelią galimiems piktnaudžiavimams bei žmogaus teisių pažeidimams.

Fizinio asmens pripažinimas neveiksniu yra aptariamasis CK 2.10 str. Asmuo, kuris dėl psichikos ligos ar silpnaprotystės

²⁷ Europos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Preambulė, 1 str.

²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija, 29 str.

²⁹ Bakk A., Grunewald K. Globa. Knyga apie žmones su intelekto negalia. Vilnius, 1998.

³⁰ LR civilinio kodekso komentaras. Atroji knyga. Asmenys. Justitia, Vilnius, 2002.

negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksniu. Yra du asmens pripažinimo neveiksniu kriterijai:

- 1) asmens psichikos liga ar silpnaprotystė³¹ (medicininis kriterijus). Šį faktą gali nustatyti tik teismo psichiatrinė ekspertizė, kuri tokio pobūdžio bylose yra privalomai skiriama. Asmens psichikos liga ar sutrikimas yra gydytojo diagnozuotas, psichiatro patvirtintas negalavimas, pagal galiojančią ligų klasifikaciją priskiriamas psichikos ligoms.
- 2) asmens galėjimas suprasti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti (juridinis kriterijus).

Ne bet kuris psichikos sutrikimas ir psichikos liga yra pagrindas pripažinti asmenį neveiksniu. Reikia nustatyti, kad asmuo dėl psichikos sutrikimo, ligos ar silpnaprotystės negali suvokti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti – turi būti įvertinama, kaip psichikos sutrikimas paveikia asmens elgesį, jo sugebėjimą suprasti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti. Šį kriterijų taip pat nustato teismo psichiatrijos ekspertizė, kurios išvada remiasi teismas, pripažindamas asmenį neveiksniu.

Neveiksnumo asmenims nustatymas yra glaudžiai susijęs su iki šiol Lietuvoje vyraujančiu išimtinai mediciniais kriterijais paremtu neįgalaus asmens vertinimu. Abiem atvejais vertinant asmenis remiamasi dažniausiai tomis pačiomis medicininėmis pažymomis bei išvadomis dėl asmens organizmo būklės. Tuo tarpu neveiksnumo esmę sudaro būtent asmens negalėjimas suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti

dėl vienokios ar kitokios ligos ar sutrikimo. Tačiau pripažįstant asmenį neveiksniu dažnai net nesvarstoma ši būtina straipsnio sąlyga.

Neveiksnumas yra nustatomas teismo Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso³² (toliau – CPK) reglamentuojama tvarka. Bylos dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu nagrinėjamos ypatingosios teisenos tvarka. Prašymą pripažinti asmenį neveiksniu teismui turi teisę paduoti to asmens sutuoktinis, tėvai, pilnamečiai vaikai, globos (rūpybos) institucija arba prokuroras³³. Sąrašas asmenų, turinčių teisę paduoti pareiškimą dėl asmens pripažinimo neveiksniu, yra išsamus ir baigtinis, todėl kitų asmenų pateikti prašymai neturi būti teismo nagrinėjami. Asmens sutuoktinis, tėvai ar pilnamečiai vaikai gali būti suinteresuoti paduoti teismui pareiškimą pripažinti asmenį neveiksniu, atsižvelgiant į asmens sveikatos bei elgesio ypatumus. Globos (rūpybos) institucijos pareiškimą pripažinti asmenį neveiksniu gali paduoti savo iniciatyva arba jo šeimos narių prašymu. Prokuroras pareiškimą pripažinti asmenį neveiksniu ar ribotai veiksniumi pateikia teismui siekdamas apginti viešąjį interesą³⁴. Paminėtina, kad Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2006 m. sausio 19 d. įsakymu patvirtintos Metodinės rekomendacijos viešajam interesui ginti, kur nurodoma, jog „kreiptis į teismą civilinio proceso tvarka gindamas viešąjį interesą prokuroras gali visais atvejais, nustatęs tokį teisės aktų pažeidimą, kuris, prokuroro nuomone, turi esminės reikšmės asmenų, jų grupių, valstybės ir visuomenės teisėms bei teisėtiems interesams...“³⁵. Be to, Rekomendacijose įtvirtinta, jog įstatymų

³¹ 2000 m. Civiliniame kodekse terminas „silpnaprotystė“ yra pasenęs ir nebevertotinas kaip žeidžiantis asmens orumą. Be to, nuo 1996 m. Lietuvos Respublikos sveikatos priežiūros įstaigose naudojama tarptautinė ligų klasifikacija ICD-10 (lietuviškai – TLK-10), kuri apima visų psichikos ir elgesio sutrikimų klinikos aprašymą, diagnostikos kriterijus ir diferencinę diagnostiką, pagal kurią ir nustatoma asmens psichikos ligos ar intelekto sutrikimo diagnozė, reikalinga asmenį pripažinti neveiksniu. Šio termino klasifikacijoje nėra.

³² LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340.

³³ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 2,10(4) str.

³⁴ LR civilinio proceso kodekso komentaras. XXVIII skyrius. Bylos dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu arba ribotai veiksniumi ir nepilnamečio pripažinimo veiksniumi (emancipuotu). Driukas A. Justitia, 2005 m., Nr. 2(56), p. 16.

³⁵ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2006 m. sausio 19 d. įsakymas Nr. I-11 Dėl Metodinių rekomendacijų viešajam interesui ginti patvirtinimo.

normos, kuriose įtvirtinama prokuroro teisė kreiptis į teismą, preziūmuoja esant viešajį interesą, todėl jos aiškintinos kaip įpareigojančios prokurorą ginti viešajį interesą³⁶. Fizinio asmens pripažinimo neveiksniu procese prokuroras konkrečiai įvardijamas kaip galintis paduoti tokį pareiškimą asmuo, tokia pati teisė prokurorui suteikiama ir kreipiantis į teismą dėl teismo sprendimo panaikinimo, jeigu pripažintas neveiksniu asmuo pasveiksta ar labai pagerėja jo sveikatos būklė³⁷.

Pateikiant teismui pareiškimą, be bendrųjų reikalavimų, keliamų procesinių dokumentų turiniui ir formai, turi būti išdėstytos aplinkybės, rodančios fizinio asmens psichikos sutrikimą, dėl kurio tas asmuo negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti. Todėl pareiškimą paduodantis asmuo turi teismui pateikti visus turimus duomenis tiek apie prašomo pripažinti neveiksniu asmens psichikos sutrikimą, tiek apie jo veiksmus ar neveikimą. CPK taip pat reikalauja pateikti konkretų dokumentą – gydytojo pažymą bei kitus įrodymus apie asmens psichinę būklę³⁸. Siekiant užkirsti kelią piktnaudžiavimams CPK yra nuostata, kad aiškiai nepagrįstą pareiškimą dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu ar ribotai veiksniumi padavęs asmuo teismo nutartimi gali būti nubaustas nuo penkių šimtų iki dviejų tūkstančių litų bauda.

Byloje dėl asmens pripažinimo neveiksniu dalyvaujančiais asmenimis yra pareiškėjas, asmuo, kurį prašoma pripažinti neveiksniu bei globos institucija, kuri kaip suinteresuotas asmuo per 14 dienų nuo teismo pranešimo datos turi pateikti pranešimą, kuriame pasisako, ar sutinka su pareikštu ieškiniu, jei nesutinka – nesutikimo motyvus ir grindžiančius įrodymus, taip pat informaciją, ar byla bus vedama per advokatą. Papildomai teismas gali įtraukti asmens, kurį prašoma pripažinti neveiksniu, artimuosius giminaičius ar kartu gyvenančius jo šeimos narius, kaip dalyvaujančius byloje suinteresuotus asmenis.

CPK 464 str. 2 d. formuluotė³⁹ leidžia teigti, jog įstatyme nėra kategoriško reikalavimo pranešti apie pateiktą pareiškimą pačiam asmeniui, kurį prašoma pripažinti neveiksniu. Kiekvienu konkrečiu atveju rengdamas bylą teismui nagrinėjimui teismas turi spręsti, ar reikia kviesti į teismo posėdį asmenį, kurį prašoma pripažinti neveiksniu. Ekspertui savo išvada nustačius, kad dėl sveikatos negalima iškviesti ir apklausti teisme prašomo pripažinti neveiksniu asmens ar jam įteikti teismo dokumentų, prašomas pripažinti neveiksniu asmuo gali nei žinoti apie tokį prašymą, nei būti kviečiamas dalyvauti byloje dėl neveiknumo jam nustatymo.

³⁶ Įstatymuose nėra viešojo intereso apibrėžimo. Todėl labai svarbu, kaip teismai aiškina (priimdami procesinius sprendimus), kas yra viešasis interesas konkrečioje byloje, atsižvelgiant į faktines aplinkybes, ir kokias taiko teisės normas. Viešuoju interesu Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo praktikoje yra laikoma tai, kas yra objektyviai reikšminga, reikalinga, vertinga visuomenei. Žmonių sveikatos apsauga yra konstituciškai svarbus tikslas, viešasis interesas (Konstitucinio Teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas). Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, kad viešojo intereso sąvoka yra vertinamojo pobūdžio, jos turinys gali būti atskleidžiamas tik analizuojant konkrečios bylos faktines aplinkybes ir aiškinant bei taikant joms konkrečias teisės normas, bet ne a priori (LAT nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-695/2003 m.). Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsauga ir jų gynimas yra vieni svarbiausių valstybės ir visuomenės uždavinių. Tai reiškia, kad viešasis interesas reikalauja šalinti bet kokius šių žmogaus ir visuomenės vertybių pažeidimus (LAT 2004-02-11 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-110/2004); konstitucinių principų pažeidimas pripažintinas prieštaraujančiu viešajam interesui (LAT 2005-11-28 nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-626/2005). Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2006 m. sausio 19 d. isakymas Nr. I-11 Dėl Metodinių rekomendacijų viešajam interesui ginti patvirtinimo.

³⁷ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 469 str.

³⁸ LR civilinio proceso kodekso komentaras. XXVIII skyrius. Bylos dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu arba ribotai veiksniumi ir nepilnamečio pripažinimo veiksniumi (emancipuotu). Driukas A. Justitia, 2005 m., Nr. 2(56), p. 19.

³⁹ „Jeigu fizinio asmens, kurį prašoma pripažinti neveiksniu ar ribotai veiksniumi, dėl sveikatos būklės, patvirtintos eksperto išvada, negalima iškviesti ar apklausti teisme ar įteikti jam teismo dokumentus, teismas bylą nagrinėja šiam asmeniui nedalyvaujant“. LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 464 str. 2 d.

Pasirengimo bylos teisminiam nagrinėjimui metu, vadovaudamasis CPK 466 str., teismas asmens psichinei būklei nustatyti nutartimi skiria teismo psichiatrijos ekspertizę, jeigu tokia ekspertizė nebuvo atlikta anksčiau. Pagrindas skirti tokią ekspertizę dažniausiai yra asmens ligos istorijos išrašai, gydymo įstaigų išduoti pažymėjimai, kiti dokumentai, pateikti pareiškėjo ar išreikalauti teismo savo iniciatyva. Negalima skirti teismo psichiatrijos ekspertizės remiantis vien pareiškėjo pareiškimu, jeigu nėra preliminarinių duomenų apie asmens psichikos sutrikimą. Kai tokių duomenų pareiškėjas nepateikia ir nenurodo, kur juos galima gauti, teismas turi nustatyti terminą pareiškimo trūkumams pašalinti ir, jų nepašalinus, atsakyti priimti pareiškimą⁴⁰. Teismo psichiatrijos ir psichologijos ekspertizių atlikimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymu patvirtinti Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatai⁴¹. Kadangi asmens psichikos sutrikimo buvimas šios kategorijos bylose apsprendžia asmens teisinį statusą, specialistų ar gydymo įstaigų išvados apie asmens psichikos sveikatos būklę nepakanka. Visuomet būtina atlikti teismo psichiatrijos ekspertizę. Teismas gali nutarti, kad ekspertizės nereikia atlikti tik kai teismo psichiatrijos ekspertizės teisės aktų nustatyta tvarka asmeniui ji jau buvo atlikta ir nuo jos atlikimo iki bylos iškėlimo praėjo santykinai nedaug laiko⁴².

Kadangi procesas dėl asmens pripažinimo neveiksniu savo pasekmėmis gali turėti esminės reikšmės pagrindinių asmens teisių apribojimui, šios kategorijos bylos yra nagrinė-

jamos žodinio nagrinėjimo tvarka, pranešus byloje dalyvaujantiems asmenims⁴³. Tais atvejais, kai teismas pripažįsta, jog yra būtina apklausti asmenį, kurį prašoma pripažinti neveiksniu, o šis į teismo posėdį neatvyksta, teismas gali atvesdinti šį asmenį į teismą padedant policijai. Taip pat teismas gali nutartimi pavesti apklausti prašomą pripažinti neveiksniu asmenį kitam teismui, pvz., jo gydymo įstaigos vietos teismui. Apklausiant prašomą pripažinti neveiksniu asmenį visuomet turi dalyvauti gydytojas-teismo psichiatras.

Kaip jau minėta, bylose dėl asmens pripažinimo neveiksniu, asmeniui skiriama ambulatorinė teismo psichiatrijos ekspertizė. Jeigu asmuo vengia teismo psichiatrijos ekspertizės, teismas gali priimti nutartį priverstinai nusiųsti asmenį ambulatorinei teismo psichiatrijos ekspertizei atlikti, kurią vykdo policija.

Stacionarinė teismo psichiatrijos ekspertizė, kai asmuo, kurį prašoma pripažinti neveiksniu, siunčiamas į ekspertizės įstaigą stebėti, skiriama tik tuomet, kai ambulatorinio tyrimo metu gautų duomenų teismo psichiatrijos ekspertizės išvada apie asmens psichinę būseną pateikti nepakanka. Įstatymas taip pat nurodo terminą, kuriam asmuo gali būti siunčiamas stacionarinei ekspertizei atlikti – ne ilgiau kaip šešioms savaitėms. Kiekvienu konkrečiu atveju teismas sprendžia, kokiam terminui asmenį siųsti į ekspertizės įstaigą, t. y. iš karto šešioms savaitėms ar trumpesniai terminui. Tik išimtiniais atvejais teismas motyvuotu ekspertų prašymu gali pratęsti nurodytą terminą iki trijų mėnesių.

⁴⁰ LR civilinio proceso kodekso komentaras. XXVIII skyrius. Bylos dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu arba ribotai veiksniumi ir nepilnamečio pripažinimo veiksniumi (emancipuotum). Driukas A. Justitia, 2005 m., Nr. 2(56), p. 20.

⁴¹ Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. rugpjūčio 18 d. įsakymas Nr. V-499 Dėl Teismo psichiatrijos, teismo psichologijos ekspertizių darymo Valstybinėje teismo psichiatrijos tarnyboje prie Sveikatos apsaugos ministerijos nuostatų patvirtinimo.

⁴² LR civilinio proceso kodekso komentaras. XXVIII skyrius. Bylos dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu arba ribotai veiksniumi ir nepilnamečio pripažinimo veiksniumi (emancipuotum). Driukas A. Justitia, 2005 m., Nr. 2(56), p. 21.

⁴³ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės Žinios, 2002, Nr. 36 – 1340, 467 str. 1 d.

Dėl teismo nutarčių priverstinai siųsti atlikti ambulatorinę teismo psichiatrijos ekspertizę, skirti stacionarinę ekspertizę ir siųsti asmenį į ekspertizės įstaigą ar pratęsti asmens laikymo joje terminą dalyvaujančių byloje asmenų gali būti duodamas atskirasis skundas.

Bylos dėl asmens pripažinimo neveiksniu ar ribotai veiksniumi yra reikšmingos visai visuomenei, nes susijusios ne tik su asmeniu, kurį siekiama pripažinti neveiksniu ar jo veiksnumą apriboti, bet ir su kitų asmenų teisėmis ir teisėtai interesais. Todėl įstatymas šiose bylose leidžia ne tik pareiškimą pateikusiam asmeniui keisti reikalavimo dalyką – pripažinti asmenį ne neveiksniu, o tik apriboti jo veiksnumą ar atvirksčiai, bet ir teismui aiškintis ne tik reikalavimo pagrindą sudarančias, bet ir kitas aplinkybes, kurios leistų asmens veiksnumą tik apriboti⁴⁴. Tačiau asmenų su psichikos sutrikimais atžvilgiu, deja, šie pakeitimai bylos nagrinėjimo metu nėra galimi, kadangi pats įstatymas neleidžia psichikos negalės asmenims veiksnumą tik apriboti.

Išnagrinėjęs bylą teismas priima sprendimą pripažinti asmenį neveiksniu arba pareiškimą atmeta. Teismo sprendimas gali būti skundžiamas dalyvaujančių byloje asmenų, taip pat ir neveiksniu pripažinto asmens. Bendras terminas teismo sprendimui iki jo įsigaliojimo apskūsti apeliacine tvarka yra 30 dienų nuo teismo sprendimo priėmimo dienos. Nors CPK 468 str. 5 d. nurodyta visų dalyvaujančių asmenų teisė skūsti teismo sprendimą, tačiau po 30 dienų, įsigaliojus teismo sprendimui, pripažintas neveiksniu asmuo netenka visų savo teisių, taip pat ir teisės atstovauti save pagal įstatymą.

CPK numato, jog jeigu pripažintas neveiksniu asmuo pasveiksta ar jo sveikata pagerėja, teismas vėl gali pripažinti jį veiksniumi⁴⁵. Kreiptis į teismą dėl asmens pripažinimo veiksniumi gali tie patys asmenys, kurie turi teisę prašyti pripažinti jį neveiksniu, bei neveiksnaus asmens globėjas. Tačiau pats neveiksniu pripažintas asmuo teisės kreiptis į teismą dėl teismo sprendimo pripažinti jį neveiksniu panaikinimo ir jo pripažinimo veiksniumi neturi⁴⁶. Pareiškimą turi nagrinėti tas pats pirmosios instancijos teismas, kuris nagrinėjo pareiškimą pripažinti asmenį neveiksniu. Gavęs pareiškimą teismas skiria teismo psichiatrijos ekspertizę, kuomet iš naujo vertinama asmuo, kuris buvo pripažintas neveiksniu, psichikos būklė. Nustačius, jog anksčiau neveiksniu pripažintas asmuo pasveiko ar labai pagerėjo jo sveikatos būklė, teismas priima sprendimą pripažinti asmenį veiksniumi. Toks teismo sprendimas yra pagrindas panaikinti asmens, kuris buvo pripažintas neveiksniu, globą.

Globos nustatymas ir globėjo skyrimas pripažintam neveiksniu asmeniui

Kadangi pripažintas neveiksniu asmuo praranda visas savo teises, t. y. negali savarankiškai veikti, jam teismo yra nustatoma globa bei skiriamas globėjas. Teismas, pripažinęs asmenį neveiksniu ar ribotai veiksniumi, privalo nedelsdamas pradėti bylą dėl globos ar rūpybos nustatymo šiam asmeniui. Bylos dėl asmens pripažinimo neveiksniu bei globos jam nustatymo nagrinėjamos atskirai⁴⁷. Globa yra nustatoma siekiant įgyvendinti, apsaugoti ir apginti neveiksnaus fizinio

⁴⁴ LR civilinio proceso kodekso komentaras. XXVIII skyrius. Bylos dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu arba ribotai veiksniumi ir nepilnamečio pripažinimo veiksniumi (emancipuotu). Driukas A. Justitia, 2005 m., Nr. 2(56), p. 23.

⁴⁵ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 469 str.

⁴⁶ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 469 str.; Laužikas E., Mikelėnas V., Nekrošius V. Civilinio proceso teisė. t. 1. Vilnius: Justitia, 2003

⁴⁷ LR civilinio proceso kodekso komentaras. XXVIII skyrius. Bylos dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu arba ribotai veiksniumi ir nepilnamečio pripažinimo veiksniumi (emancipuotu). Driukas A. Justitia, 2005 m., Nr. 2(56), p. 24; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2004 m. balandžio 15 d. konsultacija Nr. A3-104. Civilinio proceso kodeksas, 507 str.

asmens teises ir interesus. Globa apima ir asmens turto globą, tačiau prireikus turtui valdyti ir tvarkyti gali būti paskirtas turto administratorius⁴⁸.

Bylos dėl globos ar rūpybos nustatymo ir globėjo ar rūpintojo paskyrimo nagrinėjamos žodinio proceso tvarka, apie bylos nagrinėjimą pranešus globos ir rūpybos institucijai, asmeniui, pripažintam neveiksniu ar ribotai veiksniu, taip pat asmeniui, rekomenduojamam skirti globėju ar rūpintoju, kitiems suinteresuotiems bylos baigtimi asmenims⁴⁹. Byla nagrinėjama būtinai dalyvaujant globos ir rūpybos institucijos atstovui ir asmeniui, kurį rekomenduojama skirti globėju ar rūpintoju. Įstatymas nereikalauja, kad teismo posėdyje dalyvautų neveiksniu ar ribotai veiksniu pripažintas asmuo, kuris pagal CPK 507 str. tik „turi teisę teismo posėdyje išdėstyti savo nuomonę dėl globėjo ar rūpintojo kandidatūros, jeigu tai galima atsižvelgiant į jo sveikatos būklę“. Praktikoje dažniausiai neveiksniu pripažintas asmuo nežino apie tokį teismo posėdį ir jame nedalyvauja, todėl šia savo teise nepasinaudoja.

Įstatymas įtvirtina konkrečius reikalavimus, keliamus skiriamam globėju fiziniam asmeniui ar nustatant globą globos ir rūpybos institucijos administracijai: būti savo globotinio atstovu pagal įstatymą ir ginti neveiksnių asmenų teises ir interesus be specialaus pavedimo. Globėjas turi teisę sudaryti atstovaujamo neveiksnaus asmens vardu ir interesus visus būtinus sandorius⁵⁰.

Globėju gali būti skiriamas tik veiksnus fizinis asmuo ir tik tuo atveju, kai yra jo rašytinis sutikimas⁵¹. Skiriant asmenį globėju turi būti atsižvelgiama į jo moralines ir kitokias savybes, jo galimybę įgyvendinti globėjo funkcijas, jo santykius su asmeniu, kuriam nustatoma globa. Taip pat atsižvelgiama į globėjo pageidavimus bei kitas turinčias reikšmės aplinkybes. CK 3.243 str. numato, jog globėjas, kuris yra globotinio tėvas, motina ar kitas artimasis giminaitis (t. y. seneliai, vaikai, vaikaičiai, broliai, seserys⁵²), pareigas atlieka neatlygintinai. Tuo tarpu globėjais paskirti kiti asmenys turi teisę į savo patirtų būtinų išlaidų, susijusių su globėjo pareigomis, atlyginimą iš neveiksnaus asmens turto⁵³.

Nustatyto globėjo tinkamą savo pareigų atlikimą, apsaugant ir ginant neveiksnaus ar ribotai veiksnus asmens teises ir interesus, kontroliuoja globos ir rūpybos institucijos⁵⁴. Jeigu globėjas netinkamai atlieka pareigas, neužtikrina globotinio teisių ir interesų apsaugos, naudojasi savo teisėmis savanaudiškais tikslais, jis gali būti teismo nutartimi nušalintas nuo globėjo pareigų. Jeigu šiais globėjo veiksmais buvo padaryta žala neveiksniui asmeniui, globėjas privalo ją atlyginti⁵⁵. Kreiptis į teismą dėl globėjo nušalinimo turi teisę globos (rūpybos) institucijos arba prokuroras.

⁴⁸ Kai neveiksnius ar ribotai veiksnus asmuo turi nekilnojamųjų ar kilnojamųjų daiktų, kuriems reikalinga nuolatinė priežiūra (įmonė, žemė, pastatas ir kt.), teismas savo nutartimi gali paskirti turto administratorių. Juo gali būti skiriamas globėjas (rūpintojas) arba kitas asmuo. LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.238 str., 3.245 str.

⁴⁹ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 507 str.

⁵⁰ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.240(2) str.

⁵¹ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.242(3) str.

⁵² LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.135 str.

⁵³ Įstatymų leidėjas galimybę gauti išlaidų atlyginimą sieja su dviem sąlygom: pirma, išlaidų turėta atliekant globos pareigas ir, antra, išlaidos yra būtinos siekiant tinkamai atlikti globėjo pareigas. LR civilinio kodekso komentaras. Trečioji knyga. Šeimos teisė. Justitia, Vilnius, 2002.

⁵⁴ Tai savivaldybių ar apskričių institucijos, kurios prižiūri ir kontroliuoja globėjų ir rūpintojų veiklą. LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.241 str.

⁵⁵ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.246(3) str.

NEVEIKSNUMO IR GLOBOS INSTITUTUS REGLAMENTUOJANČIŲ LIETUVOS TEISĖS NORMŲ ATITIKIMAS TARPTAUTINIUS STANDARTUS

Dovilė Juodkaitė

VšĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ direktorė

Kaip jau minėta, pagrindinis dokumentas, kuris išsamiausiai aptaria neveiksnių asmenų teisių apsaugos standartus yra Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijos Nr. R(99)4 dėl Pilnamečių neveiksnių asmenų teisinės apsaugos principų. Nors Rekomendacijos savo juridine galia nėra įpareigojančios valstybes jomis vadovautis, tačiau priimamos po ilgalaikių diskusijų jos įtvirtina tas reikšmingas nuostatas bei praktiką, kuri leidžia formuoti tam tikromis vertybėmis paremtą bendrą politiką Europos regione neįgalių asmenų (taip pat ir pripažintų neveiksniais) teisių bei interesų užtikrinimo bei diskriminacijos draudimo srityje. Pasirengimas perimti tas bendras teisinės kultūros ir politikos gaires bei jomis vadovaujantis konkrečių nuostatų bei reikalavimų įtvirtinimas nacionaliniuose įstatymuose priklauso nuo valstybės geros valios ir atspindi visos visuomenės sąmoningumo ir tolerancijos lygį bei valstybės įsipareigojimus žmogaus teisių užtikrinimo srityje.

Vadovaujantis Rekomendacijomis, tarptautiniais tyrimais⁵⁶ bei dokumentais⁵⁷ visi neveiksnumo bei globos nustatymo pilnamečiams asmenims principai sąlyginai skirstomi į keletą grupių rodiklių, pagal kuriuos vertinamas šalies nacionalinių įstatymų nuostatų atitikimas tarptautinius standartus.

Pirmajai grupei rodiklių priklauso principai, kurie įtvirtinti teisės sistemoje kaip bendrieji teisės principai ir atspindi bendrą visuomenės požiūrį į psichikos negalės asmenis. Kiti rodikliai yra suskirstyti ir atspindi tris pagrindines su globos nustatymu susijusias sritis. Pirmoji grupė rodiklių atspindi asmenų teises iki pripažįstant juos neveiksniais ir nustatant jiems globą, antroji grupė vertina asmenų teises po jų pripažinimo neveiksniais, taip pat globėjų funkcijas bei atsakomybę. Trečioji grupė nustato mažiausiai ribojančias alternatyvas, taip pat globos kontrolės, peržiūros bei pasibaigimo mechanizmus.

⁵⁶ Psichikos sveikatos atstovavimo centro (MDAC) vykdomo Globos projekto metu buvo atliekamas tyrimas, analizuojant Bulgarijos, Kroatijos, Čekijos, Gruzijos, Vengrijos, Kirgizijos, Rusijos (Sankt Peterburgo srities) ir Serbijos nacionalinius teisės aktus, reglamentuojančius neveiksnumo ir globos klausimus, bei vertinant jų atitikimą tarptautinius žmogaus teisių standartus. Vadovaudamasis Rekomendacijomis bei kitais tarptautiniais dokumentais, MDAC suformulavo 29 rodiklius, kuriais remdamasis analizavo šalių nacionalinius įstatymus. Interneto svetainė www.mdac.info

⁵⁷ Rekomendacijų (99)4 aiškinamasis memorandumas; Eric Clive, Europos Tarybos Teisės reikalų direktorato prašymu parengta Ataskaita apie neveiksnius ir kitus pažeidžiamus pilnamečius asmenis. 1996 m.; Europos Tarybos Teisinio bendradarbiavimo komitetas, Šeimos teisės ekspertų komiteto darbo grupė Dėl neveiksnių pilnamečių asmenų teisinės apsaugos, CJ-FA-GT2 (2007)3, 2007 m.

Rekomendacijų 1 principas skelbia, jog pagarba psichikos negalės asmenų žmogaus teisėms ir jų orumui turi būti principinė teisinė nuostata, įtvirtinta įstatymuose⁵⁸: Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nurodomas visų asmenų lygybės prieš įstatymą, teismą ir kitas valstybės institucijas ar pareigūnus principas. Pažymima, kad „žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“⁵⁹. Tačiau apsauga nuo teisių suvaržymo ir nediskriminavimas negalios pagrindu nėra konkrečiai nurodytas Konstitucijoje.

Nors kai kurie kiti įstatymai taip pat įtvirtina neįgalių (taip pat ir psichikos negalės) asmenų lygių teisių bei nediskriminavimo principus⁶⁰, tačiau konkrečiai neveiksmo bei globos klausimus reglamentuojantis Civilinis kodeksas nenumato tokių teisių apsaugos principų, išskyrus nuostatą, jog neveiksniu pripažintam asmeniui globa steigama siekiant apginti ir apsaugoti jo teises ir interesus⁶¹.

Pirmoji principų-rodiklių (Rekomendacijų 2–6 principai) grupė yra susijusi su esminiais reikalavimais, kada ir kaip turi būti taikomos „apsaugos priemonės“⁶². Juose įtvirtinta, jog apsaugos priemonės – kaip valstybės teisinis atsakas – neveiksnių asmenų asmeniniams ir ekonominiams interesams apginti turi būti pakankamos savo apimtimi ir lanksčios skirtingo laipsnio neveiksmo bei įvairių situacijų atvejais atliepti. Nurodoma, jog tarp apsaugos priemonių turi būti tokių, kurias taikant konkrečiu atveju asmeniui nebūtų ribojamas veiksmas, taip pat tokių, kurioms nereikalaujama skirti nuolatinio asmens atstovo⁶³. Vadovaudamasi 3-uoju principu įstatyminė bazė turėtų kiek tai įmanoma pripažinti, jog egzistuoja skirtingi asmenų veiksmo (sugebėjimų) laipsniai, kurie, be to, laikui bėgant gali keistis. Todėl taikant apsaugos priemones neturėtų būti automatiškai visiškai panaikinamas asmens veiksmas, taip pat neturėtų būti iš asmens atimama teisė balsuoti, sudaryti testamentą, duoti sutikimą ar atsisakyti gydymo ar priimti kitokį asmeninio pobūdžio sprendimą, kai tai leidžia asmens galimybės⁶⁴.

⁵⁸ Neveiksnių asmenų apsaugos aspektu pagrindinis principas, kuris turi prioritetą prieš visus kitus principus yra pagarba kiekvienai žmogiškai būtybei. Su neveiksnių suaugusių asmenų apsauga susiję įstatymai, procedūros ir praktika turi būti paremta pagarbos jų žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms principu. Rekomendacijų (99)4 1 principas.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, 29 str.

⁶⁰ Lygių galimybių įstatymas (įsigaliojo nuo 2005 m. sausio 1 d.) siekia „užtikrinti, kad būtų įgyvendintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintos žmonių lygios teisės, bei uždrausti bet kokią tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją dėl... negalios...“; Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (įsigaliojo nuo 2005 m. liepos 1 d.) tiesiogiai įtvirtina neįgaliųjų lygių teisių ir galimybių principą, jų apsaugą nuo diskriminacijos ir išnaudojimo; Psichikos sveikatos priežiūros įstatymo 3 straipsnis nustato, kad psichikos ligoniai turi visas politines, ekonomines, socialines ir kultūrinės teises, jie negali būti diskriminuojami dėl jų psichikos sveikatos sutrikimų, o asmuo, praeityje sirgęs psichikos liga, negali būti dėl šios priežasties diskriminuojamas; Psichikos sveikatos strategijoje (įsigaliojo nuo 2007 balandžio 15 d.) įtvirtintas žmogaus teisių užtikrinimo principas reiškia, kad turi būti užtikrintos ir nepriklausomu būdu stebimos žmonių, turinčių psichikos sutrikimų, ir jų šeimų narių žmogaus teisės. Šie žmonės turi turėti tokias pačias žmogaus teises kaip visi visuomenės nariai. Žmonės, paliesti psichikos ar proto negalios, turi teisę gyventi kuo mažiau suvaržytoje socialinėje aplinkoje ir tenkinti savo poreikius. Psichikos sutrikimo diagnozės nustatymas nėra pagrindas pažeisti žmogaus teises.

⁶¹ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), III knyga, VII dalis. Globa ir rūpyba. 3.238 str.

⁶² Rekomendacijose (99)4 apsaugos priemonės prilyginamos atstovavimui ar pagalbai pilnamečiui asmeniui (Rekomendacijos, 1 dalis, 3 punktas). Rekomendacijų aiškinamojo memorandumo 21 punkte atstovu įvardijamas asmuo, kuris priima sprendimus kito asmens vardu. Gali būti įvairios atstovavimo formos, t. y. keli atstovais ar kartu su atstovaujama asmeniu veikiantis asmuo (tokiu atveju reikalaujama, jog pilnamečiui asmeniui nebūtų nustatytas visiškas neveiksmas).

⁶³ Rekomendacijų (99)4 2 principas. Teisinio atsako lankstumas.

⁶⁴ Rekomendacijų (99)4 3 principas. Maksimalus galių veikti išsaugojimas.

Rekomendacijų 5 principas skelbia, jog apsaugos priemonės asmeniui turi būti nustatomos tik esant būtinybei, atsižvelgiant į individualias aplinkybes ir asmens poreikius, bei asmeniui davus sutikimą. Prieš tai turi būti vertinamas bet kokių mažiau formalių priemonių taikymas, šeimos ar kitų asmenų pagalba⁶⁵. Svarbiausia, kad apsaugos priemonės asmeniui būtų taikomos proporcingai, įvertinant konkrečias aplinkybes ir asmens poreikius, jo veiksnio laipsniui, ir kad jos minima-liai įtakotų asmens teisinį veiksnumą, jo teises ir laisves, atsižvelgiant į siekiamą intervencijos tikslą⁶⁶.

Vertinant Lietuvos įstatymuose įtvirtintas neveiksnumo bei globos nustatymo alternatyvas, galima teigti, jog šios neužtikrina galimybės psichikos ar proto negalią turintiems asmenims pagal savo suvokimą bei sugebėjimus pasinaudoti bent kai kuriomis savo teisėmis bei laisvėmis ir veikti savo nuožiūra, kadangi Lietuvos įstatymai įtvirtina tik visiško neveiksnumo institutą šių asmenų atžvilgiu.

Lietuvos įstatymai numato galimybę pripažinti asmenis ribotai veiksniais, tačiau tik tais atvejais, jeigu jie piktnaudžiauja alkoholiniais gėrimais, narkotikais, narkotinėmis ar toksinėmis medžiagomis. Tokiu atveju asmeniui yra nustatoma rūpyba ir toks asmuo savarankiškai gali sudaryti smulkius buitinius sandorius. Negalia (fizinė ar psichinė) nėra numatyta kaip pagrindas pripažinti asmenį ribotai veiksniumi ir suteikti

jam galimybę pasinaudoti ir savarankiškai įgyvendinti bent dalį savo teisių.

Pažymėtina, jog Civilinio kodekso 3.279 str. numato atvejus, kai veiksnus fizinio asmens, kuris dėl savo sveikatos būklės negali savarankiškai įgyvendinti savo teisių ar atlikti pareigų, prašymu jam gali būti nustatyta rūpyba⁶⁷. Tačiau šia įstatymų numatyta galimybe gali pasinaudoti tik asmenys, turintys lengvesnio pobūdžio fizinę negalią ar kitokį sveikatos sutrikimą. O asmenims, turintiems psichikos sutrikimų ar silpnaprotystę, minėta įstatymo nuostata visiškai netaikoma, kadangi silpnaprotystė bei psichinė liga kaip indikacijos yra konkrečiai nurodytos numatant visiško neveiksnumo nustatymo procedūrą. Pripažintas neveiksniumi asmuo praranda visas civilines ir pilietines teises, kuriomis paprastai naudojasi suaugę asmenys. Jam nustatoma globa, o paskirtas globėjas atstovauja globotinį pagal įstatymą ir yra įpareigotas „sudaryti atstovaujamo neveiksnus asmens vardu ir interesais visus būtinus sandorius“⁶⁸.

Rekomendacijų 7–10 principai yra bendresnio pobūdžio principai dėl apsaugos priemonių nustatymo ir įgyvendinimo. Apsaugos priemonės turi būti taikomos teisingai ir efektyviai⁶⁹, sprendžiant klausimą dėl priemonių taikymo prioritetas turi būti teikiamas asmenis, kuriam reikalinga apsauga, interesams ir gerovei⁷⁰. Tiek nustatant, tiek ir taikant apsaugos priemones turi būti gerbiami asmens norai ir jausmai, ir kiek įmanoma jų paisoma⁷¹.

⁶⁵ Rekomendacijų (99)4 5 principas. Būtinis ir pagalbinis priemonės.

⁶⁶ Rekomendacijų (99)4 6 principas. Proporcingumas.

⁶⁷ Rūpyba yra nustatoma teismo siekiant apsaugoti ir apginti ribotai veiksnus fizinio asmens teises ir interesus. Paskirtasis rūpintojas neveikia rūpintinio vardu kaip globėjas, o tik padeda šiam įgyvendinti savo teises, t. y. duoda sutikimą ribotai veiksniam asmeniui sudaryti sandorius, kurio šis negali sudaryti savarankiškai, taip pat padeda ribotai veiksniam asmeniui įgyvendinti kitas jo teises ar įvykdyti pareigas bei saugo jo teises ir teisėtus interesus nuo trečiųjų asmenų piktnaudžiavimo.

⁶⁸ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.240(1) ir (2) str.

⁶⁹ Rekomendacijų (99)4 7 principas. Rekomendacijų aiškinamojo memorandumo 41 punktą nurodo, jog „teisingumas“ yra susijęs su parengiamuoju apsaugos priemonių taikymo procesu, t. y. tinkamu atveju nagrinėjimu ir vertinimu. Efektyvumas susijęs su kompetencija inicijuoti apsaugos priemonių taikymo procesą.

⁷⁰ Rekomendacijų (99)4 8 principas. Asmens interesų ir gerovės prioritetas. Šiuo prioritetu turi būti vadovaujama ir parenkant asmenį, kuris būtų tinkamiausias ginant bei užtikrinant neveiksnus ar ribotai veiksnus asmens interesus. Taip pat asmens turtas turi būti naudojamas išskirtinai jo interesams ir gerovei.

Lietuvos įstatymai labai lakoniškai ir neįpareigojančiai įtvirtina asmens, kuriam reikalinga globa, norų pirmaeiliskumą globos nustatymo procese. Civilinis kodeksas, įtvirtinantis bendruosius globos nustatymo bei globėjų skyrimo reikalavimus, iš viso neužsimena apie tai, jog turi būti atsižvelgiama į neveiksniu pripažinto asmens norus jam skiriant globą. Tik nurodoma, jog „globa yra nustatoma siekiant apsaugoti ir ginti neveiksnaus fizinio asmens teises ir interesus“⁷². Civilinio proceso kodeksas numato, jog pasirengimo metu nagrinėti bylą dėl globos nustatymo ir globėjo paskyrimo neveiksniui asmeniui globos ir rūpybos institucija raštu pateikia teismui išvadą, kurioje nurodo globėjo skyrimo reikalingumą, globėjo kandidatūrą, taip pat neveiksniu pripažinto asmens nuomonę dėl globėjo ar rūpintojo kandidatūros⁷³. Bylą nagrinėjant teisme, neveiksniu pripažintas asmuo turi teisę teismo posėdyje išdėstyti savo nuomonę dėl globėjo ar rūpintojo kandidatūros, jeigu tai galima padaryti atsižvelgiant į jo sveikatos būklę⁷⁴. Tuo tarpu sprendžiant klausimą bei inicijuojant neveiksnumo pripažinimo procesą asmens norų iš viso nėra paisoma, kadangi: pirmiausia, nėra jokių kitų globos alternatyvų, siekiant padėti žmogui įgyvendinti savo teises bei interesus; antra, dažnai asmuo, kurį siekiama pripažinti neveiksniu, iš viso nėra informuojamas ir nedalyvauja teismo procese, todėl ir neturi galimybių pareikšti savo norų ar pageidavimų.

Paminėtina, kad tik aptariant neveiksnaus asmens turto ir pajamų naudojimą įstatymas konkrečiai nurodo, jog globėjas tokį turtą turi naudoti išimtinai neveiksnaus asmens interesams⁷⁵.

Nors **Rekomendacijų 14 principas** dėl apsaugos priemonių trukmės ir peržiūrėjimo yra įtvirtintas prie procesinių taisyklių, tačiau tai daugiau bendrasis priemonių taikymo principas. Jame rekomenduojama valstybėse neveiksniams asmenims nustatyti terminuotas apsaugos priemones, kurias galima būtų peržiūrėti periodiniais laiko intervalais. Taip pat įvertinant, jog psichikos ligos eiga, asmens sugebėjimai laikui bėgant gali kisti, turi būti numatytas apsaugos priemonių peržiūrėjimas pasikeitus aplinkybėms, o ypač asmens sveikatos būklei. Išnykus apsaugos priemonių taikymo sąlygoms jos turi būti panaikinamos. Rekomendacijose konkrečiai nurodoma teisė asmeniui kreiptis į teisną dėl jo neveiksnumo peržiūrėjimo, užtikrinant adekvačias priemonių taikymo apskundimo teises⁷⁶.

Pažymėtina, jog Lietuvos teisės normos nenumato ribotos trukmės apsaugos priemonių, t. y. globos skyrimo neveiksniais pripažintiems asmenims. Globa skiriama asmeniui, kuris teismo yra pripažintas neveiksniu. Kadangi įstatymas nenurodo jokių kitų alternatyvių apsaugos priemonių pilnamečiams psichikos negalės asmenims, neveiksniais jie pripažįstami ir globa jiems nustatoma neribotam laikui. Tiek Civilinis, tiek Civilinio proceso kodeksas numato, jog teismo sprendimas pripažinti asmenį neveiksniu gali būti panaikinamas ir priimamas sprendimas pripažinti asmenį veiksniu, jei pripažintas neveiksniu fizinis asmuo pasveiksta arba labai pagerėja jo sveikatos būklė⁷⁷. Pareiškimą dėl asmens pripažinimo veiksniu gali paduoti asmens globėjas, kiti asmenys (asmens sutuoktinis, tėvai, pilnamečiai vaikai, globos (rūpy-

⁷¹ Rekomendacijų (99)4 9 principas. Pagarba asmens norams ir jausmams. Turi būti atsižvelgiama į asmens buvusius ir esamus norus nustatant apsaugos priemones, parenkant asmeniui atstovą, taip pat pastarajam atstovaujant asmeniui turi būti suteikiama, kada ir kiek tai įmanoma, adekvati informacija, ypač apie esminius su juo susijusius sprendimus, dėl kurių jis galėtų išreikšti savo nuomonę.

⁷² LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.238 str.

⁷³ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 506 str.

⁷⁴ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 507 str.

⁷⁵ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.244 str.

⁷⁶ Rekomendacijų (99)4 14 principas. Trukmė, peržiūra ir apskundimas. Rekomendacijų aiškinamojo memorandumo 56 punktą.

⁷⁷ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 469 str. LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 2.10 str.

bos) institucija arba prokuroras), tačiau pats neveiksniu pripažintas asmuo teisės kreiptis į teismą dėl jo pripažinimo veiksniumi neturi. Šiuo atveju neveiksniu pripažinto asmens statuso ir teisių atgavimas visiškai priklauso nuo kitų asmenų geros valios, t. y. nuo subjektyvių aplinkybių, o ne, kaip įtvirtinta Rekomendacijose, nuo objektyvių aplinkybių, sąlygų ar sveikatos būklės pasikeitimo. Tai pažeidžia LR Konstituciją⁷⁸ bei Europos žmogaus teisių konvenciją, visiems garantuojančias teisę kreiptis į teismą dėl civilinių teisių ir pareigų.

Kita principų-rodiklių (Rekomendacijų 11–13 principai) grupė yra susijusi su asmenų procesinėmis teisėmis neveiksnumo pripažinimo ir globos nustatymo procese. Šie principai nustato minimalius būtinus tinkamo ir teisingo proceso standartus. Vadovaujantis Europos žmogaus teisių įstatymais, „specialios procesinės garantijos taikomos siekiant apsaugoti asmenų, kurie dėl savo psichikos sutrikimų negali pilnai sau atstovauti, teises“⁷⁹.

Rekomendacijų 11 principas nurodo, jog turi būti įtvirtintas pakankamai platus ratas asmenų, galinčių inicijuoti apsaugos priemonių taikymo procedūrą, taip pat oficialūs asmenys, galintys pradėti procesą savo iniciatyva. Apie inicijuojamą bylą ji pripažinti neveiksniu asmuo turi būti nedel-

siant informuojamas jam suprantama kalba ar būdu, nebent tik jei tokia informacija sukeltų didžiulį pavojų jo sveikatai. Rekomendacijose taip pat pabrėžiama, kad asmuo, dėl kurio neveiksnumo sprendžiama, turi turėti teisę dalyvauti bet kokiose procedūrose, galinčiose paveikti jo veiksnumą. Rekomendacijų aiškinamajame memorandume⁸⁰ papildomai nurodoma, jog šio principo tinkamas įgyvendinimas yra susijęs su Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos 6 str. (teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) reikalavimų⁸¹ užtikrinimu (ypač dėl asmens tinkamo informavimo apie procesą ir galimybės atstovauti ir ginti savo teises teisme).

LR Civilinio proceso kodekso 463 str. nurodo baigtinį sąrašą asmenų, kurie turi teisę teismui paduoti prašymą pripažinti asmenį neveiksniu – to asmens sutuoktinis, tėvai, pilnamečiai vaikai, globos (rūpybos) institucija arba prokuroras. Todėl kitų asmenų pateikti prašymai teismo neturi būti nagrinėjami. Pažymėtina, jog Rekomendacijų aiškinamajame memorandume tarp asmenų, turinčių teisę inicijuoti apsaugos priemonių taikymą, yra įvardintas ir asmuo, kuriam reikalingos tokios apsaugos priemonės. Lietuvos įstatymai nenumato galimybės į teismą kreiptis pačiam asmeniui siekiant savo teisių apsaugos⁸².

⁷⁸ LR Konstitucijos 30 str. numato principinę teisę kiekvienam asmeniui, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, kreiptis į teismą.

⁷⁹ Pasaulinė Sveikatos Organizacija. Knyga apie psichikos sveikatą, žmogaus teises ir įstatymų leidybą. PSO, Ženeva, Šveicarija, 2005, p. 19.

⁸⁰ Rekomendacijų (99)4 aiškinamasis memorandumas, 52 punktas.

⁸¹ EŽTK 6 straipsnis. Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą. „1. Kai yra sprendžiamas tam tikro asmens civilinio pobūdžio teisių ir pareigų ar jam pareikšto kokio nors baudžiamojo kaltinimo klausimas, toks asmuo turi teisę, kad bylą per įmanomai trumpiausią laiką viešumo sąlygomis teisingai išnagrinėtų pagal įstatymą įsteigtas nepriklausomas ir bešališkas teismas. Teismo sprendimas paskelbiamas viešai, tačiau demokratinėje visuomenėje moralės, viešosios tvarkos ar valstybės saugumo interesais spaudos atstovams ar visuomenei gali būti neleidžiama dalyvauti per visą procesą ar jo dalį, kai tai reikalinga dėl nepilnamečių ar bylos šalių privataus gyvenimo apsaugos, arba tiek, kiek, teismo nuomone, yra būtina dėl ypatingų aplinkybių, dėl kurių viešumas pakenktų teisingumo interesams. 2. Kiekvienas kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo laikomas nekaltu tol, kol jo kaltė neįrodyta pagal įstatymą. 3. Kiekvienas kaltinamas nusikaltimo padarymu asmuo turi mažiausiai šias teises: a) būti skubiai ir išsamiai jam suprantama kalba informuotas apie pateikiamo jam kaltinimo pobūdį ir pagrindą; b) turėti pakankamai laiko ir galimybių pasirengti savo gynybai; c) gintis pats ar padedamas savo paties pasirinkto gynėjo arba, jei neturi pakankamai lėšų gynėjui atsilyginti ir kai tai reikalinga teisingumo interesams, nemokamai gauti advokato pagalbą; d) pats apklausti kaltinimo liudytojus arba turėti galimybę, kad tie liudytojai būtų apklausti, ir kad gynybos liudytojai būtų iškviesti ir apklausti tokomis pat sąlygomis, kokios taikomos kaltinimo liudytojams; e) nemokamai naudotis vertėjo pagalba, jeigu nesupranta ar nekalba teismo procese vartojama kalba“.

⁸² Rekomendacijų (99)4 aiškinamasis memorandumas, 51 punktas. Ši nuostata daugiau taikytina senyvo amžiaus asmenų atžvilgiu, kurie gali neturėti artimųjų ar kitų suinteresuotų asmenų inicijuoti apsaugos priemonių taikymo procesui.

Analizuojant Civilinio proceso kodekso 464 str. 2 d. formulotę⁸³ galima teigti, jog įstatyme nėra kategoriško reikalavimo pranešti apie pateiktą pareiškimą pačiam asmeniui, kurį prašoma pripažinti neveiksniu. Kiekvienu konkrečiu atveju rengdamas byla teisminiam nagrinėjimui teismas sprendžia, ar reikia kviesti į teismo posėdį asmenį, kurį prašoma pripažinti neveiksniu. Įstatymo tekstas netgi nereikalauja, kad būtų „žymus pavojus ar grėsmė asmens sveikatai“, o tik nurodo, jog dėl sveikatos būklės, patvirtintos eksperto išvada, šis gali būti nekviečiamas ir neapklausiamas teisme ir netgi jam neįteikiami teismo dokumentai. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas yra pasisakęs, jog tuo atveju, kai ypač sudėtinga pranešti apie teismo posėdį suinteresuotam asmeniui, dėl kurio pripažinimo neveiksniu kreiptasi į teismą, tačiau tokio asmens dalyvavimas svarbus teisingam bylos išsprendimui, galima pasitelkti policiją ir atvesdinti asmenį į teismo posėdį⁸⁴. Neužtikrinus šio principo praktikoje užkertamas kelias asmeniui aktyviai dalyvauti visose kitose procedūrose, galinčiose paveikti jo veiksmumą.

Vertinant kitą Rekomendacijų 11 principo tinkamo įgyvendinimo aspektą bei EŽTK 6 str. reikalavimą dėl tinkamos gynybos užtikrinimo, pažymėtina, jog Lietuvos teisės aktai nenumato asmenims, kurių veiksnio statusas yra nagrinėjamas teisme, valstybės garantuojamos teisinės pagalbos. Turint omeny, kad dažniausiai tokie asmenys į teismo posėdį nekviečiami ir patys negali išsakyti savo pozicijos bei apginti

savo teisių bei interesų, jų tinkamas teisinis atstovavimas yra ypač reikšmingas. Europos žmogaus teisių teismas savo praktikoje yra pasisakęs, kad kiekvienas asmuo, kurio pagrindinės teisės yra sprendžiamos teisme, turi teisę į profesionalią ir kokybišką teisinę valstybės finansuojamą pagalbą, kurią užtikrinti yra valstybės pareiga⁸⁵. Šiuo metu pagal savo funkcijas globos (rūpybos) institucija, kaip suinteresuotas asmuo, turi atstovauti prašomo pripažinti neveiksniu asmens interesams, tačiau pastaroji dažniausiai tiesiog palaiko pareiškimą bei nesigilina į tokio prašymo pagrįstumą.

Asmens neveiksnumo pripažinimo bylose ypač svarbus tinkamas **Rekomendacijų 12 principo** įgyvendinimas. Jame įtvirtinta, jog taikant apsaugos priemones turi būti užtikrintos adekvačios asmeninių gebėjimų ištyrimo bei įvertinimo procedūros. Be to, priimdamas sprendimą dėl asmens pripažinimo neveiksniu ir apsaugos priemonių taikymo asmuo (teismas) turi susitikti su asmeniu asmeniškai arba jam turi būti pateikta naujusia bent vieno kvalifikuoto specialisto išvada apie asmens sveikatos būklę. Taip pat Rekomendacijų aiškinamajame memorandume nurodoma, jog vadovaujantis tarptautiniais standartais turi būti vertinami ir asmens socialiniai gebėjimai⁸⁶.

LR Civilinio kodekso 2.10 str. nurodo, jog asmuo, kuris dėl psichikos ligos ar silpnaprotystės negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, gali būti teismo tvarka pripažintas neveiksniu. Taigi yra du kriterijai, kurie turi būti įvertinti

⁸³ „Jeigu fizinio asmens, kurį prašoma pripažinti neveiksniu ar ribotai veiksniumi, dėl sveikatos būklės, patvirtintos eksperto išvada, negalima iškviesti ar apklausti teisme ar įteikti jam teismo dokumentų, teismas byla nagrinėja šiam asmeniui nedalyvaujant“, CPK, 464 str. 2 d.

⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2007 m. rugsėjo 11 d. nutartis Civilinėje byloje Nr. 3K-3-328/2007.

⁸⁵ Europos žmogaus teisių teismo nagrinėta byla Airey prieš Airiją, 1979, Spalio 9, Series A Nr. 32, p. 14–16, §§ 26–28. Nustatyta, jog civilinėse bylose, kuriose procesas yra sudėtingas, faktai nustatomi ekspertų bei liudytojų parodymais, šalims ginčo esmė reiškia didelę emocinę naštą dėl kurios jie negali savęs tinkamai atstovauti, valstybės pareiga užtikrinti tinkamą teisinį atstovavimą. Neveiksnumo statuso nustatymo procese egzistuoja visos minėtos sąlygos: jame sprendžiama, ar taikyti didelius asmens pilietinių ir politinių teisių apribojimus, remiantis ekspertų bei liudytojų parodymais, kuriuos tinkamai įvertinti bei į juos atsakyti ar atsikirsti (ar patarti kaip tai padaryti) galėtų kvalifikuotas teisininkas. Be to, akivaizdu, kad asmeniui, kurio veiksnio klausimas yra sprendžiamas teisme, šis procesas turi didelį emocinį krūvį, nes jo metu sprendžiama dėl jo teisės gyventi visuomenėje kaip pilnaverčiam asmeniui. Radvilaitė A. Interneto svetainė <http://www.vt.lt/naujienos/socialiniai-reikalai/neveiksnumas-socialine-ir-teisine-mirtis.-ar-ateis-pokyciu-m-42.html>

⁸⁶ Rekomendacijų (99)4 aiškinamasis memorandumas, 54 punktas.

nami byloje dėl asmens pripažinimo neveiksniu: asmens psichikos liga ar silpnaprotystė (medicininis kriterijus) ir asmens galėjimas suprasti savo veiksmų reikšmę ir juos valdyti (juridinis kriterijus).

Ne bet kuris psichikos sutrikimas ir psichikos liga yra pagrindas pripažinti asmenį neveiksniu. Reikia nustatyti, kad asmuo dėl psichikos ligos ar silpnaprotystės negali suvokti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti. Būtent šis asmens negalėjimas suvokti savo veiksmų esmės ar jų valdyti dėl vienos ar kitos ligos ar sutrikimo sudaro neveiknumo esmę.

Lietuvos įstatymai įsakmiai nurodo, jog esant duomenų apie fizinio asmens psichikos sutrikimą, teismas asmens psichinei būsenai nustatyti nutartimi paskiria teismo psichiatrijos ekspertizę, jeigu tokia ekspertizė nebuvo atlikta anksčiau, ir išreikalauja būtinus ekspertizei atlikti asmens medicininius dokumentus⁸⁷.

Būtent teismo psichiatrijos ekspertizės atlikimo metu yra vertinami abu minėti kriterijai. Tačiau pažymėtina, jog teismų praktikoje pripažįstant asmenį neveiksniu dažniausiai vadovujamasi išskirtinai mediciniais kriterijais, neatsižvelgiant į asmens socialinį kontekstą bei jo gebėjimus veikti. Tuo tarpu antroji sąlyga dėl asmens savo veiksmų suvokimo ar jų valdymo yra labai nekonkreiti ir dažnai net nesvarstoma, o pasitenkinama vien tik psichikos ligos konstatavimu.

Rekomendacijų 13 principas įtvirtina kitą esminę procesinę garantiją – teisę asmeniui, kurio neveiknumo pripažinimo klausimas nagrinėjamas, asmeniškai dalyvauti ir būti išklausytam visuose procesuose, kurie įtakoja jo teisinį veiksnumą.

Asmens teisė asmeniškai dalyvauti teismo procese yra tiesiogiai susijusi su kita asmens teise būti informuotam apie bylos nagrinėjimą. Kadangi Lietuvos įstatymai nenumato kategoriško reikalavimo pranešti apie pateiktą pareiškimą pa-

čiam asmeniui, kurį prašoma pripažinti neveiksniu, byla gali būti nagrinėjama ir šiam asmeniui nedalyvaujant. Tai užkerta kelią asmeniui aktyviai dalyvauti visose kitose procedūrose galinčiose paveikti jo veiksnumą. Tik jeigu teismas pripažįsta, kad yra būtina apklausti asmenį, kurį prašoma pripažinti neveiksniu, šio dalyvavimas teisme yra užtikrinamas. O jam neatvykus į teismo posėdį, jis teismo nutartimi gali būti atvesdintas į teismą padedant policijai arba apklaustas kito to asmens buvimo vietos teismo. Taigi asmeniškai asmens dalyvavimas ir savo pozicijos pareiškimas teisme yra daugiau išimtis nei taisyklė.

Kita **principų-rodiklių (Rekomendacijų 16, 18–20 principai) grupė** yra susijusi su paskirtų globėjų funkcijomis bei atsakomybe, taip pat globos kontrolės, peržiūros mechanizmais.

Rekomendacijų 16 principas įtvirtina, jog turi būti tinkama apsaugos priemonių veikimo bei paskirtųjų atstovų veiklos ir sprendimų kontrolė. 18 principas apibrėžia atstovų teisių ir funkcijų apimtį veikiant pagal įstatymą neveiksnaus asmens vardu. Čia nurodoma, jog bet kokie atstovui suteikti įgaliojimai savarankiškai veikti ar priimti sprendimus neveiksnaus asmens vardu turi būti ribojami, o jų įgyvendinimas kontroliuojamas. Teigiama, jog įgaliojimų atstovui veikti pagal įstatymą suteikimas neturi atimti iš asmens teisinio veiksnumo, o įgaliojimai gali būti bet kuriuo metu pakeisti ar nutraukti subjekto (teismo) priimančio sprendimą dėl apsaugos priemonių taikymo⁸⁸.

Vertinant Lietuvos įstatymų nuostatas, pažymėtina, jog pripažintas neveiksniu asmuo praranda visas civilines ir pilietines teises (t. y. teisę disponuoti savo turtu bei tvarkyti su juo susijusius reikalus, teisę į darbą, santuoką, teisę balsuoti ir kt.), kuriomis paprastai naudojasi suaugę asmenys. Jam nustatoma globa, o paskirtas globėjas „yra savo globotinio

⁸⁷ LR civilinio proceso kodeksas, Nr. IX-743 // Valstybės žinios, 2002, Nr. 36-1340, 466 str.

⁸⁸ Rekomendacijų (99)4 18 principas. Atstovų įgalinimų pagal įstatymą kontrolė.

atstovas pagal įstatymą ir gina neveiksnaus asmens teises ir interesus be specialaus pavidimo“ ir turi teisę „sudaryti atstovaujamo neveiksnaus asmens vardu ir interesais visus būtinus sandorius“⁸⁹. Kadangi Lietuvoje psichikos negalės asmenų atžvilgiu yra taikomas tik visiško neveiknumo institutas, paskirti globėjai veikia įgyvendinant, apsaugant bei apginant visas neveiksnių asmenų teises ir interesus.

Įstatymai labai lakoniškai nurodo, jog tinkamą globėjų pareigų atlikimą, apsaugant ir ginant neveiksnaus asmens teises ir interesus, kontroliuoja globos ir rūpybos institucijos⁹⁰. Tačiau nėra įstatymiškai reglamentuotas ir užtikrintas efektyvus globą vykdančių asmenų atskaitomybės bei jų veiklos kontrolės mechanizmas⁹¹. Todėl praktikoje globos ir rūpybos institucijos labai formaliai ir epizodiškai atlieka šias funkcijas.

Yra keletas probleminių teisinio reglamentavimo klausimų, susijusių su globėjų veiklos kontrole. Įstatymai nesuteikia teisės patiems globotiniams kreiptis į teismą dėl globėjų nušalinimo, pastariesiems piktnaudžiaujant savo padėtimi, nevykdant ar netinkamai vykdant savo pareigas. Kitas dažnai pasitaikantis globėjų piktnaudžiavimo atvejis – pilnamečių neveiksniais pripažintų asmenų apgyvendinimas socialinės globos namuose ar paguldymas į psichiatrijos ligonines.

Įstatymas akcentuoja tik reikalavimą, kad nepilnamečių asmenų globėjai ir rūpintojai gyventų kartu su savo globotiniiais, ir visiškai nekalba apie pilnamečių neveiksniais pripažintų asmenų gyvenamąją vietą. Tuo naudodamiesi bei siekdami savų interesų globėjai dažnai apgyvendina globotinius psichoneurologiniuose pensionatuose, kuriuose šie gali praleisti visą likusį savo gyvenimą.

Rekomendacijų 19 principo nuostata, jog nacionaliniuose teisės aktuose turi būti įtvirtinti tam tikri atstovo įgaliojimų draudimai spręsti asmeninio pobūdžio klausimus bei apribojimai priimti sprendimus ypač svarbiais klausimais negavus teismo pritarimo.

Pažymėtina, jog Civilinio kodekso 3.244 str. nurodo konkrečius atvejus, kuomet turi būti gautas teismo leidimas globėjui naudoti neveiksnaus asmens turtą ir pajamas⁹². Čia kalbama tik apie globėjų tam tikrus apribojimus priimant sprendimus dėl neveiksnių asmenų turto ir pajamų, tačiau įstatyme visiškai neužsimenama apie kitus globėjo įgaliojimų ribojimo atvejus, pvz., priimant sprendimus dėl asmens gyvenamosios vietos, kitų svarbių asmeninio pobūdžio klausimų.

⁸⁹ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.240(1) ir (2) str.

⁹⁰ Globos ir rūpybos institucijos yra „savivaldybių ar apskričių institucijos, kurios prižiūri ir kontroliuoja globėjų ir rūpintojų veiklą“, 3.241(1). 3.278 str. nurodo, jog „globos ir rūpybos institucijos privalo kontroliuoti, ar globėjas tinkamai atlieka savo pareigas“. LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas).

⁹¹ Globos ir rūpybos institucijos privalo kontroliuoti, ar globėjas tinkamai atlieka savo pareigas. LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.278 str. Tačiau nėra priimtas joks teisės aktas, kuris detalizuotų visus pilnamečių asmenų globos organizavimo bei globėjų kontrolės klausimus. Pvz., Vyriausybės nutarimu yra patvirtinti Vaiko globos organizavimo nuostatai, taip pat Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu patvirtinti Laikinieji vaiko globos (rūpybos) organizavimo nuostatai.

⁹² Sandoriams, kurių suma didesnė nei penki tūkstančiai litų, sudaryti yra reikalingas išankstinis teismo leidimas. Visais atvejais yra reikalingas išankstinis teismo leidimas, jeigu globėjas nori perduoti, dovanoti ar kitokiu būdu perleisti globotinio nekilnojamąjį daiktą ar daiktines teises, jį išnuomoti, perduoti neatlygintinai naudotis, įkeisti ar kitokiu būdu suvaržyti teises į nekilnojamąjį daiktą ar daiktines teises, taip pat sudaryti bet kokių kitų sandorį, jeigu dėl šio sandorio globotinio turtas sumažėtų ar būtų perleistas ar suvaržytos globotinio daiktinės teisės. LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas). 3.244 str.

Rekomendacijų 20 principas įtvirtina nuostatą dėl atstovų atsakomybės dėl netinkamo, nerūpestingo savo funkcijų atlikimo ar piktnaudžiavimo, taip pat savo veiksmais padarytos žalos neveiksniam asmeniui atlyginimo.

Civilinio kodekso 3.246 str. įtvirtina globėjų atleidimo nuo pareigų ir atsakomybės principus. Nurodoma, jog „jeigu globėjas netinkamai atlieka pareigas, neužtikrina globotinio teisių ir interesų apsaugos, naudojasi savo teisėmis savanau-diškais tikslais, jie gali būti teismo nutartimi nušalinti nuo globėjo pareigų. Jeigu šiais globėjo veiksmais buvo padaryta žala neveiksniam asmeniui, globėjas privalo ją atlyginti. Kreiptis į teismą dėl globėjo nušalinimo turi teisę globos (rūpybos) institucijos arba prokuroras⁹³.

Taigi patiems globotiniams kreiptis į teismą dėl globėjų

nušalinimo, pastariesiems piktnaudžiaujant savo padėtimi, nevykdant ar netinkamai vykdant savo pareigas nėra galimybės. Praktikoje dėl globos (rūpybos) institucijų kontrolės globėjų atžvilgiu trūkumo dažnai piktnaudžiavimo ar netinkamo globėjų pareigų atlikimo atvejai lieka nenustatyti, o pasitai-kantys neveiksnių asmenų skundai dėl jų globėjų veiksmų neretai tiek globos institucijų, tiek ir prokurorų priimami neadekvačiai, t. y. tokius nusiskundimus vertina kaip asmens psichikos sutrikimo ar nesuvokimo rezultata.

⁹³ LR civilinis kodeksas, 2000, Nr. VIII-1864 // Valstybės žinios, 2000, Nr. 74-2262, Nr. 77 (atitaisytas), Nr. 80 (atitaisytas), Nr. 82 (atitaisytas), 3.246(3) str.

NEVEIKSNUMO (RIBOTO VEIKSNUMO) INSTITUTAS: PROBLEMOS IR UŽDAVINIAI

Prof. Arimantas DUMČIUS

LR Seimo žmogaus teisių komiteto
pirmininko pavaduotojas

1991 m. Jungtinių Tautų Generalinė Asamblėja patvirtino psichikos sutrikimus turinčių asmenų apsaugos ir psichikos sveikatos priežiūros tobulinimo principus, kuriuose buvo pabrėžiamos žmogaus teisės. Šio aspekto išryškėjimas leido suteikti platesnius įgaliojimus psichikos sutrikimų turintiems asmenims, jų šeimoms bei teisių gynėjams. Vienas svarbiausių pokyčius paskatinusių veiksnių – suvokimas, kad būtina užtikrinti žmogaus teises psichikos sveikatos priežiūros sistemoje, skatinti pagarbą psichikos ir proto negalių turintiems asmenims ir didinti jų integraciją į visuomenę.

Nepaisant akivaizdaus poreikio reformuoti šios sistemos vertybes ir principus, Lietuvoje iki šių dienų veikia iš sovietinių laikų paveldėtas neveiksnumo reguliavimo modelis, kuris buvo taikomas kaip priemonė kovoti su režimo priešininkais. Neveiksnumo statusas Lietuvoje neatitinka pagrindinių žmogaus teisių standartų, sąlygoja šių asmenų socialinę atskirtį, stigmatizavimą, nesugebėjimą integruotis į visuomenę bei iš esmės reiškia teisinę bei socialinę tokio žmogaus mirtį. Sovietmečiu šiuos metodus naudojo režimo priešininkams – disidentams – nutildyti. Daugkartiniai žmogaus teisių stebėseną vykdančių institucijų įspėjimai apie didžiausią diskriminaciją patiriančios socialinės grupės – psichiškai neįgalių žmonių – teisių neužtikrinimą Lietuvoje skatina nedelsiant imtis būtinų priemonių, keičiant ir tobulinant šią sritį reglamentuojančias teisės aktus. Šalinant egzistuojančias teises kliūtis, naudinga būtų atsižvelgti į tai, kaip šią problemą yra išsprędusios kitos ES valstybės.

Neveiksnumo ir riboto veiksnio institutai skirtingų ES šalių teisėje įtvirtinti įvairiomis formomis, šių asmenų interesai yra ginami įstatymuose numatant tam tikras jų apsaugos formas (globą, rūpybą ir kt.). ES šalių įstatymai paprastai numato aktyvų asmenį, kurio veiksnio ir globos klausimai yra svarstomi, dalyvavimą šiuose procesuose ir įpareigoja šiuos klausimus sprendžiančias institucijas, kiek tai įmanoma ir nekenksminga, išklausyti tuos asmenis bei atsižvelgti į jų nuomonę. Plačiai laikomasi principo, kad veiksnio ribojimas turi būti kuo labiau rezervuotas, stengiantis išsaugoti asmenį savarankiškumą, kiek tik leidžia jo turimi sveikatos defektai. Pažymėtina, kad ir kai kurie psichikos sutrikimai dažnai laikomi pagrindu tik ribotam veiksnio, bet ne visiškai neveiksnumui atsirasti. Globėjų veikla dažniausiai siejama su griežta atskaitomybe ir priežiūra, o už globėjų padarytą žalą (nuostolius) numatoma vienokia ar kitokia kompensacinio pobūdžio atsakomybė. Taip pat paplitęs protingumo principui neprieštaraujantis globėjo paslaugų apmokėjimas iš globotinio turto. Veiksnumo apribojimo bei globos ir kitų apsaugos formų klausimus dažnai reguliuoja bendrieji civiliniai įstatymai, tačiau neretai sutinkami ir specialiai šiems klausimams skirti teisės aktai.

Pilnamečių asmenų veiksnio apribojimai ir neveiksnių (ribotai veiksnio) asmenų interesų apsauga daugelyje ES šalių turi bendrą ir skirtingų bruožų.

Čekijos civilinis kodeksas skiria dvi neveiknumo kategorijas – **visišką ir ribotą neveiknumą** (pirmuoju atveju ne-veiksniam asmeniui skiriama nuolatinė ar pilnos apimties globa, o antruoju atveju – dalinė globa)⁹⁴.

Pilnametis asmuo gali būti teismo pripažintas **visiškai neveiksniu** tik esant visoms šioms sąlygoms:

- asmuo serga psichikos liga;
- ši liga nėra laikino pobūdžio;
- asmuo dėl šios psichinės ligos negali atlikti teisinės pasekmės sukeliančių veiksmų.

Ribotas asmens veiknumas gali būti teismo nustatytas dviem atvejais:

- 1) kai asmuo turi psichinės sveikatos problemų ar intelekto sutrikimų, dėl kurių jis tik dalinai gali atlikti teisinės pasekmės sukeliančius veiksmus;
- 2) kai asmuo tik dalinai gali atlikti teisinės pasekmės sukeliančius veiksmus dėl piktnaudžiavimo alkoholiu, narkotikais ar toksinėmis medžiagomis.

Teismas, pripažindamas asmenį ribotai veiksniumi, nustato veiklos sritis, kuriose jam reikalinga globa. Veiknumo apimtis gali būti formuluojama tiek negatyviai (nurodant sritis, kuriose asmeniui reikalinga globa), tiek pozityviai (nurodant sritis, kur asmuo gali veikti savarankiškai).

Čekijos civilinis kodeksas nurodo, kad asmens, kuris yra pripažintas neveiksniu ar ribotai veiksniumi, teisinis atstovas yra teismo paskirtas globėjas. Skiriamos 3 pagrindinės globos rūšys:

- **paprastoji globa** skiriama po asmens pripažinimo neveiksniu ar ribotai veiksniumi procedūros. Skiriant globėjus įstatymas prioritetą suteikia asmens, kuriam skiriama globa, šeimos nariams, giminaičiams. Globėjais taip pat gali tapti kiti fiziniai ar juridiniai asmenys, o taip neatsitikus – vietos savivaldybės globos institucija;

- **specialioji (laikinoji globa)** skiriama teismo ypatingais atvejais, kai to reikalauja asmens interesai ar viešasis

interesas. Ji skiriama teismo nuožiūra net nesprendžiant veiknumo klausimo ir paprastai trunka, kol išsprendžiamas konkreti byla;

- **kolizinė globa** skiriama, kai kyla ginčas tarp globotinio ir globėjo arba tarp skirtingų to paties asmens globojamų asmenų.

Šalia minėtų trijų pagrindinių globos rūšių Čekijoje išskiriama ir **procedūrinė globa** – neveiksnaus ar ribotai veiknaus asmens atstovavimas išimtinai teisinėse procedūrose.

Veiknumo apribojimo (asmens pripažinimo neveiksniu) ir globėjo paskyrimo klausimai sprendžiami Čekijos civilinio proceso kodekso nustatyta tvarka. Pagal įstatymą dėl asmens pripažinimo neveiksniu ar jo veiknumo apribojimo į teismą gali kreiptis bet kuris asmuo, kurio teisiniai interesai yra paliečiami, o taip pat medicinos įstaigos. Svarstant asmens pripažinimo neveiksniu ar jo veiknumo apribojimo klausimus į procesą visada gali įsikišti prokuroras.

Asmuo, kurio veiknumo klausimai yra sprendžiami, visada turi būti atstovaujamas teisme ir gali pasirinkti savo atstovą. Jei tai nepadaro, teismas skiria procedūrinį globėją, kuris visada yra advokatas. Valstybė sumoka už šio advokato paslaugas. Asmuo, kurio veiknumo klausimai yra sprendžiami, išklausomas teisme, jeigu tai įmanoma padaryti nesukeliant žalos asmens sveikatai. Jei asmuo reikalauja, jis bet kuriuo atveju turi būti išklaustytas teisme. Siekiant įvertinti asmens psichinę būklę, teismas privalo gauti eksperto išvadą. Jei tai yra būtina, asmuo jo veiknumo įvertinimui gali būti iki 6 savaičių patalpintas į ligoninę. Asmuo būtinai supažindinamas su teismo sprendimu, išskyrus tuos atvejus, kai jis negali jo suvokti ar neveiknumas yra vienareikšmiškai patvirtintas eksperto išvadoje.

Veiknumo atkūrimo procedūrą, kreipdamasis į teismą, gali inicijuoti pats globojamas asmuo (tam nereikalingas globėjo dalyvavimas) arba globėjas. Tačiau teismas gali apriboti tokių neveiksnaus asmens prašymų dažnumą (iki vienerių metų intervalo).

⁹⁴ http://www.mdac.info/documents/Czech_report_English.pdf

Veiksnumo nustatymo procedūros nėra apmokestintos.

Teismas, priėmęs sprendimą dėl asmens pripažinimo neveiksniu ar jo veiksnumo apribojimo, yra įstatymo įpareigotas inicijuoti globėjo skyrimo procedūrą. Svarstant globėjo paskyrimo klausimą teismas turi išklausti asmens, kuriam globa skiriama, pageidavimus. Beje, asmuo šioje stadijoje paprastai nėra procese atstovaujamas, o veikia tiesiogiai.

Paskyrus globėją, teismas nustato jo teises ir pareigas. Globėjas turi prisiekti ir pažadėti, kad tinkamai vykdys savo pareigas ir klausys teismo nurodymų. Teismas tiesiogiai prižiūri globėjo veiklą tvarkant globojamo asmens turtą ir prireikus imasi priemonių apsaugoti šį turtą. Globėjas privalo pateikti teismui galutinę finansinę ataskaitą globai pasibaigus, o teismas gali pareikalauti ir periodinių ataskaitų.

Globėjas atsako už žalą, padarytą netinkamu savo pareigų vykdymu (nevykdymu). Šiuo atveju galioja įprastos civilinės atsakomybės nuostatos. Susiklosčiusi teismų praktika leidžia teismams nušalinti globėją esant rimtoms priežastims, ypač jei globėjas netinkamai vykdo savo pareigas.

Ispanijos civiliniame kodekse numatomos 4 neveiksnių ar ribotai veiksnų asmenų apsaugos formos:

- 1) **globa;**
- 2) **rūpyba;**
- 3) **teismo gynėjo paskyrimas;**
- 4) **globa de facto.**

Spėsdamas pilnamečio asmens **globos klausimą**, teismas (teisėjas) išklauso artimiausius jo giminaičius ar kitus artimus asmenis, o taip pat asmenį, kuriam globa yra skiriama. Įstatymas prioriteto tvarka nurodo asmenis, kurie gali būti skiriami globėjais. Tai – asmuo, kuriam skiriama globa, sutuoktinis (jei jie gyvena kartu), globotinio tėvai, jo paties nurodyti asmenys, kiti kraujo giminaičiai. Tačiau teismas gali nepaisyti šios tvarkos ir skirti globėją ne iš nurodytų asmenų tarpo, jeigu mano, kad tai geriausiai atitiks globotinio interesus.

Paprastai skiriamas vienas globėjas – fizinis asmuo. Tačiau teismas gali nuspręsti, kad globą asmeninio pobūdžio klausimuose tikslinga atskirti nuo finansinių globotinio reikalų tvarkymo. Tokiu atveju gali būti skiriamas daugiau negu vienas globėjas. Globėjais gali tapti ir ne pelno siekiančios organizacijos.

Globėjas, pagal įstatymą, yra neveiksnaus asmens atstovas, visuose veiksnuose, išskyrus tuos, kuriuos jis gali atlikti pats. Globėjas turi užtikrinti globotinio priežiūrą, maitinimą, siekti globotinio veiksnumo atsikūrimo ir integracijos į visuomenę (jei tai įmanoma), kasmet informuoti teismą apie neveiksnaus asmens būklę ir pateikti globotinio finansų tvarkymo ataskaitą. Kai kuriuos veiksmus su globotinio turto globėjas gali atlikti tik teismui leidus (pvz., disponavimas globotinio nekilnojamoju turto ar pinigų skolinimas). Prieš nusprenddamas dėl tokių veiksmų, teismas išklauso prokurorą ir asmenį, kuriam yra paskirta globa.

Jei vykdydamas savo pareigas globėjas patiria išlaidų ar nuostolių (nesant globėjo kaltės), jie kompensuojami iš globotinio turto. Be to, teismas, atsižvelgdamas į globotinio finansines galimybes, gali skirti globėjui atlyginimą iš globotinio turto.

Globėjas teismo sprendimu bet kada gali būti nušalintas, jeigu tam atsiranda teisinės priežastys (pvz., globėjas padaro nusikaltimą ir yra įkalinamas, jam vykdoma bankroto procedūra ir kt.) ar globėjo funkcijos blogai atliekamos dėl pareigų nesilaikymo ar aiškaus nesugebėjimo. Dėl globėjo nušalinimo į teismą gali kreiptis bet kuris asmuo, o prieš priimdamas sprendimą teismas turi išklausti globėjo pasiaiškinimą.

Rūpyba gali būti teismo skiriama asmeniui, kuris pripažįstamas ribotai veiksniumi. Rūpintojas privalo padėti asmeniui, kuriam skiriama rūpyba, tose srityse, kurias nustato teismas. Rūpintojai skiriami ir nušalinami pagal tas pačias taisykles kaip ir globėjai. Asmens globą keičiant į rūpybą, rūpintoju skiriamas buvęs globėjas, jeigu teismas nenusprendžia kitaip.

Teismo gynėjas gali būti paskirtas:

- atstovauti neveiksniams ar ribotai veiksniam asmeniui ir ginti jo interesus, jeigu kyla interesų konfliktas tarp tokio asmens ir jo globėjo ar rūpintojo;
- įsikišti, jeigu yra priežasčių, dėl kurių globėjas ar rūpintojas nušalinamas nuo pareigų;
- tvarkyti neveiksniaus ar ribotai veiksniaus asmens turtą, kol vyksta jo globėjo ar rūpintojo paskyrimo procedūra.

Globėju *de facto* pripažįstamas asmuo, kuris veikia galimai neveiksniaus asmens interesais, nors teisme neveiksniumas dar nenustatytas. Teismas, sužinojęs apie faktinės globos egzistavimą, gali įpareigoti faktinį globėją informuoti teismą apie galimai neveiksniaus asmens būklę, jo turtą ir savo santykius su galimai neveiksniu asmeniu. Atsižvelgdamas į situaciją, teismas gali skirti galimai neveiksniaus asmens ir jo turto apsaugos priemones, tačiau faktinio globėjo veiksmams, jei jie tikrai buvo atlikti galimai neveiksniaus asmens labui, nėra anuliuojami.

Latvijos civilinis įstatymas numato tik vieną pilnamečių neveiksnių ar ribotai veiksnųjų asmenų apsaugos formą – **globą**, kurios apimtis kiekvienu atveju priklauso nuo konkrečių aplinkybių.

Pagal Civilinį įstatymą globėjus suaugusiems asmenims skiria specialus našlaičių/globos teismas, kuris visų pirma turi skirti globėju globotinio sutuoktinį ar vieną iš artimiausių giminaičių, o taip pat atsižvelgti į asmens, palikusio asmeniui, kuriam yra skiriama globa, turtą testamentu, valią.

Globėjas atlieka neveiksniaus asmens atstovo ir jo turto tvarkytojo vaidmenį, kurį kontroliuoja specialusis teismas. Jam globėjas kasmet turi pateikti savo veiklos finansinę ataskaitą. Kai kuriuos veiksmus su globotinio turto globėjas gali atlikti tik specialiajam teismui leidus (pvz., investuoti globotinio pinigus).

Globėjas atsako už bet kokią žalą, kuri kilo globotiniui dėl globėjo pareigų nevykdymo (netinkamo vykdymo). Tačiau jei globėjas įrodo, kad jis globojamo asmens reikalus tvarkė taip kaip geras valdytojas tvarko savo paties reikalus, jis atleidžiamas nuo atsakomybės. Jei tvarkant globotinio kapitalą ar perkant jam nekilnojamąjį turtą, jam padaromi nuostoliai, tai globėjas atsako tik tyčios ir didelio neatsargumo atvejais. Jei dėl globėjo veiklos atsiranda pareiga atlyginti globojamam asmeniui nuostolius, tai ši pareiga pereina ir globėjo įpėdiniams po jo mirties (tik globėjo tyčios ar didelio neatsargumo atvejais).

Jei priežastys, dėl kurių buvo skirta globa, išnyko (asmuo pasveiko), teismas pripažįsta jį veiksniu (kreiptis dėl to gali globėjas ar pats globotinis) ir panaikina globą. Nutarimas perduodamas specialiajam teismui, kad jis atleistų globėją nuo pareigų po ataskaitos pateikimo ir turto perdavimo veiksnumą susigrąžinusiam asmeniui.

Globa pagal Latvijos civilinį kodeksą gali būti steigiamą ne tik psichikos ligų atveju, bet ir amoraliai bei švaistūniškai gyvenantiems asmenims, dingusių asmenų turtui ir kai kuriais kitais atvejais.

Prancūzijos civilinis kodeksas nustato tris apsaugos rūšis. Tai **teismo apsauga** (pranc. *sauvegarde de justice*), **rūpyba** (pranc. *curatelle*) ir **globa** (pranc. *tutelle*).

Pagal Prancūzijos civilinį kodeksą⁹⁵ apsauga taikoma pilnamečiui asmeniui, kurio psichiniai gebėjimai yra pakenkti ligos ar senatvės, o fiziniai gebėjimai yra paveikti tiek, kad tai neleidžia jam savarankiškai išreikšti savo valios. Kad apsauga būtų taikoma, ir psichinė, ir fizinė negalia turi būti mediciniškai nustatyta.

Taip pat įstatymo numatyta apsauga gali būti taikoma pilnamečiui asmeniui, kuris dėl savo išlaidumo, nesaikingumo ar tinginystės patenka į skurdą ar neatlieka savo pareigų šeimai.

⁹⁵ http://www.legifrance.gouv.fr/html/codes_traduits/code_civil_textA.htm#CHAPTER%20I%20-%20GENE

Teismo apsauga taikoma kaip laikina priemonė, kol sprendžiamas globos ar rūpybos nustatymo klausimas. Prietaikius teismo apsaugą asmuo išsaugo savo veiksnumą ir nepraranda galimybių pats įgyvendinti savo teises. Tačiau bet kuris tokio asmens sudarytas sandoris gali būti anuliuotas tuo pagrindu, kad asmuo nesugebėjo tinkamai jo įvertinti ar pasielgė neapgalvotai. Spręsdamas tokių sandorių panaikinimo klausimus, teismas turi atsižvelgti į saugomo asmens turto dydį, kitų sandorių dalyvių gerą ar blogą valią, įvertinti sandorio mastą. Kreiptis į teismą dėl saugomo asmens sandorių panaikinimo gali tik asmenys, galintys pagal įstatymą tapti jo globėjais, o po asmens mirties – jo įpėdiniai. Tokius ieškinius galima pateikti per 5 metus nuo sandorio sudarymo. Asmuo, kuriam paskirta teismo apsauga, gali pasirinkti advokatą savo turto administravimui. Tačiau teismas gali atšaukti šį sprendimą ir nustatyti, kad saugomo asmens atsiskaitymai būtų tvirtinami atitinkamo teismo kanceliarijos vadovo. Teismas gali paskirti specialų asmenį, kuris atliktų saugomo asmens vardu tam tikrą specifinį sandorį ar tokių sandorių seriją.

Rūpyba skiriama asmenims, kurie nėra visiškai negalintys tvarkyti savo reikalų, tačiau civilinių sandorių sudarymui jiems reikalinga pagalba ar kontrolė. Kreiptis dėl rūpybos skyrimo gali pats asmuo, jo sutuoktinis (jeigu sutuoktiniai nėra išsiskyrę), jo kraujo giminaičiai (abiejų linijų, o taip pat broliai ir seserys) ar valstybės prokuroras. Inicijuoti rūpybos skyrimą gali ir teisėjas. Rūpintoju paprastai skiriamas rūpybos reikalingo asmens sutuoktinis, nebent jie negyvena kartu ar teismas turi motyvą rūpintoju skirti kitą asmenį. Teismas gali rūpintojo žinion perduoti kuruojamo asmens finansus. Tokiu atveju rūpintojas už jų tvarkymą kasmet turi atsiskaityti teismo kanceliarijos vadovui. Teismas, skirdamas rūpybą ir konsultuojamas gydytojo, savo sprendimu nustato, kokius veiksmus asmuo gali atlikti tik su rūpintojo asistavimu, o kokius – savarankiškai.

⁹⁶ http://195.83.177.9/upl/pdf/code_39.pdf

Globa skiriama suaugusiam asmeniui tais atvejais, kai jis dėl aukščiau minėtų gebėjimų sutrikimų civiliniuose sandoriuose turi būti atstovaujamas nuolat. Kreiptis į teismą dėl globos skyrimo gali tie patys asmenys kaip ir rūpybos atveju, be to – dar ir rūpintojas, manantis, kad asmeniui, kuriuo jis rūpinasi, reikalinga globa. Teismas (teisėjas) irgi gali inicijuoti globos skyrimą. Teismas gali skirti asmeniui globą tik tokiu atveju, jei jo psichinė ar fizinė negalia yra nustatyta gydytojo specialisto, parinkto iš valstybės prokuroro sudaryto sąrašo. Skiriant globą ar ją modifikuojant, teismas, konsultuojamas asmenį gydančio gydytojo, gali nustatyti tam tikrus sandorius, kuriuos globojamas asmuo su globėju ar jo atstovu pagalba gali atlikti pats. Globėju paprastai skiriamas asmenys sutuoktinis, nebent sutuoktiniai gyvena skyrium ar teismas turi kitą pagrindą sutuoktinio neskirti globėju. Sutuoktinis globėju skiriamas nuolatinai, o kiti asmenys, įskaitant juridinius, globėjais skiriami laikotarpiui iki 5 metų, kuriam pasibaigus gali būti pakeičiami.

Teismas atskirai gali paskirti asmenį, atsakingą už globojamo asmens finansus. Paprastai tokiu finansų administratoriumi skiriami globojamo asmens giminaičiai, turintys reikiamą kompetenciją. Jų nesant, teismas gali skirti teismo prižiūrimą administratorių iš šalies. Administratorius kasmet buhalteriskai atsiskaito už savo veiklą atitinkamo teismo kanceliarijos vadovui.

Prancūzijos civilinis kodeksas taip pat numato tokią instituciją kaip **šeimos taryba**, kurią, nustatydamas globą, sudaro teismas. Ši taryba sudaroma iš asmens, kuriam skiriama globa, giminaičių, draugų, kaimynų (nuo 4 iki 6 asmenų). Šeimos tarybos pritarimas yra būtinas sprendžiant kai kuriuos esminius globojamo asmens reikalus – turto dovanojimo, vedybų.

Prancūzijos civilinio proceso kodeksas⁹⁶ numato, kad teismas, spręsdamas globos ar rūpybos klausimą, turi išklausti asmenį, kuriam ji skiriama. Asmuo gali būti išklaustas

teismo patalpose, asmens gyvenamojoje, gydymo ar kt. vietoje. Asmuo gali būti išklausomas esant jo gydytojui ar kitiems reikalingiems asmenims. Taip pat į šią procedūrą kviečiamas prokuroras ir asmens advokatas. Jei gydytojas mano, kad asmens, kurio globos klausimas yra svarstomas, dalyvavimas procedūroje gali pakenkti jo sveikatai, teismas gali nuspręsti neišklaustyti tokio asmens. Tokiu atveju teisėjas turi užtikrinti, kad asmuo, kurio globos klausimas svarstomas, būtų supažindintas su procesu jo būklei tinkamu būdu⁹⁷.

Suomijoje veiksnio apribojimo ir globos skyrimo klausimus reguliuoja keli specialiai šioms problemoms skirti teisės aktai, visų pirma nuo 1999 m. galiojantis **Globos paslaugų įstatymas** (angl. *Guardianship Services Act*)⁹⁸. Išskiriama keletas pagalbos ir apsaugos formų, kuriomis siekiama:

- 1) nustatyti, kad asmuo gali sudaryti tam tikrus sandorius ar administruoti tam tikrą turtą tik kartu su globėju;
- 2) nustatyti, kad asmuo negali sudaryti tam tikrų sandorių ar administruoti tam tikro turto;
- 3) pripažinti asmenį neveiksniu.

Globos paslaugų įstatymas nurodo, kad niekas neturi būti pripažintas neveiksniu, jeigu jo interesų apsaugojimui pakanka švelnesnių priemonių, o veiksnio apribojimas neturi būti didesnis nei tai būtina šių interesų apsaugai.

Globėją skiria ir kitus su globa susijusius klausimus nagrinėja teismai, o tam tikrais atvejais globėją tiesiogiai gali paskirti globos institucijos⁹⁹ (pvz., mirus asmens, kurio veiksnumas apribotas, globėjui). Kreiptis į teismą dėl globėjo paskyrimo ar veiksnio apribojimo gali globos institucija, pats asmuo, kuriam reikalinga globa, šio asmens globėjas, tėvai, sutuoktinis, vaikas ar kitas jam artimas asmuo.

Globos paslaugų įstatymas įtvirtina principinę nuostatą, kad globėjas gali būti skiriamas, jeigu asmuo, kurio interesus reikia apsaugoti, tam neprieštarauja. Ši sąlyga gali būti ignoruojama tik tokiu atveju, kai, atsižvelgiant į asmens būklę ir jo poreikį globai, toks prieštaravimas pripažįstamas nepagrįstu. Todėl Globos paslaugų įstatymas numato teismo pareigą asmeniškai išklausti asmenį prieš skiriant jam globą ar apribojant jo veiksnumą. Šito galima nedaryti tik tokiais atvejais, kai teismas atmeta prašymą apriboti veiksnumą kaip nepagrįstą arba kai asmens neįmanoma išklausti dėl jo būklės ar dėl to, kad tai sukeltų jam pernelyg didelius nepatogumus. Asmuo gali būti išklausomas ir ne teismo patalpose, jeigu atvykimas į jas jam sukeltų didelių sunkumų ar esant kitoms pagrįstoms priežastims.

Globėju galima skirti asmenį, kuris yra veiksnus, sutinka būti globėju ir yra tinkamas šioms pareigoms. Tinkamumas nustatomas atsižvelgiant į potencialaus globėjo gebėjimus, patirtį ir numatomų pareigų pobūdį. Esant reikalui gali būti paskirti keli globėjai, ir jiems paskirstytos pareigos. Globėjas gali būti paskirtas neterminuotai, tam tikram terminui ar konkrečiai užduočiai.

Globėjas turi teisę į išlaidų, susijusių su globa, atlyginimą iš globotinio lėšų, o taip pat turi teisę gauti protingą mokėstį, kuris nustatomas atsižvelgiant į globėjo paslaugų prigimtį, apimtį ir globotinio turtinę padėtį.

Globėjo paslaugos pagal įstatymą skirstomos į tris sritis: **atstovavimą** (globotinio teisinis atstovavimas ir jo atstovavimas tvarkant asmeninius reikalus), **turto tvarkymą** (globotinio turto administravimas ir naudojimas jo naudai ir poreikių tenkinimui) bei **priežiūrą** (globotinio gydymo ir reabilitacijos užtikrinimas pagal jo poreikius ir pageidavimus).

⁹⁷ <http://www.alzheimer-europe.org/upload/SPTUNFUJGGOM/downloads/4C8F7A471BB7.pdf>

⁹⁸ <http://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990442.pdf>

⁹⁹ Registrų tarnybos, veikiančios Suomijos savivaldybėse. <http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Esitteet/Holhoustoimenpalvelut/Holhousviranomainen?lang=en>

Globėjų veiklą prižiūri savivaldybių globos institucijos. Globėjai, pradėję eiti pareigas, turi joms per tris mėnesius pateikti globotinių turto, kurį jie administruos, aprašus. Globėjai, disponuojantys globotinių turtu, turi vesti atitinkamą apskaitą ir kasmet (su kai kuriomis išimtimis) ją pateikti globos institucijos auditui. Taip pat globos institucijos auditui pateikiama galutinė ataskaita globai pasibaigus. Globėjas, aplaidžiai atliekantis savo pareigas, gali būti baudžiamas bauda, taip pat teismas gali paskirti kitą globėją atlikti netinkamai vykdomas pareigas. Globėjas bendra tvarka, numatyta Žalos (atlyginimo) įstatyme (angl. *Damages Act*), atsako už žalą, kurią tyčia ar netyčia padaro globotiniui, vykdydamas savo pareigas.

Austrijoje neveiksumą (ribotą veiksumą) turinčių asmenų apsaugą panašiu būdu reguliuoja **Globos įstatymas**.

Kitaip nei daugelyje Europos šalių, **Lietuvoje nėra riboto veiksumo instituto** psichikos negalės žmonėms, kuris leistų šiems asmenims išsaugoti bent dalį savo teisių. Pagal psichikos ligų medicinos klasifikacijas ar atskiro susirgimo pasireiškimą yra lengvesnių psichikos sutrikimo formų arba gydymo eigoje jos įgyja gerybinę eigą. Nepaisant įvairaus psichikos sutrikimų sunkumo laipsnio, Lietuvoje visiems yra taikomi vienodai dideli teisių suvaržymai. Neveiksniu pripažintas asmuo, neatsižvelgiant į jo sugebėjimus tvarkytis įvairiose gyvenimo sferose, visiškai praranda savo pilietines, politines, socialines ir ekonomines teises, tokias kaip teisę dirbti, teisę sukurti šeimą, teisę balsuoti rinkimuose, teisę į efektyvią teisinę gynybos priemonę daugelio civilinių, politinių ir ekonominių teisių, tarp jų teisę disponuoti savo turtu, sudaryti sandorius, balsuoti ir dirbti - asmuo negali apginti savo teisių - jis nebegali tiesiogiai kreiptis į teismą jokiais klausimais. Paradoksalu, bet alkoholiu ar psichotropinėmis medžiagomis piktnaudžiaujantiems asmenims riboto neveiksumo galimybė yra numatyta.

Naujausiais visuomenės nuomonės tyrimo duomenimis (2006 m. lapkričio mėn. *Vilmorus* viešosios nuomonės apklausa, užsakovas — Žmogaus teisių stebėjimo institutas) socialinė grupė, kuri Lietuvoje patiria didžiausią diskriminaciją, yra psichikos ligoniai. Žmogaus teisių stebėseną vykdančios institucijos, taikydamos visuomenės apklausų bei žiniasklaidos monitoringą jau ne kartą atkreipė visuomenės bei valstybės institucijų dėmesį į nepakankamą neveiksumo instituto teisinį reguliavimą.

Lietuvoje turėtų būti papildyta įstatyminė bazė ir įtvirtintas privalomas teisinis atstovavimas neveiksumo bylose. Pripažįstant asmenį neveiksniu dažniausiai vadovaujamas vien tik medicinine išvada dėl asmeniui diagnozuotos ligos ar sutrikimo. Nors *Civilinio proceso kodekse* įtvirtinta nuostata nurodo, kad teisme turi dalyvauti asmuo, kurio atžvilgiu yra sprendžiamas neveiksumo klausimas ir tik tais atvejais, kai jo negalima iškviešti ir apklausti teisme ar įteikti jam teismo dokumentų, teismas gali bylą nagrinėti šiam asmeniui nedalyvaujant, dažnai asmuo nei žino apie tokį prašymą, nei yra kviečiamas dalyvauti byloje dėl neveiksumo nustatymo. Šiose civilinėse bylose, kuriose procesas yra sudėtingas, faktai nustatomi ekspertų bei liudytojų parodymais, įvertinti bei į juos atsakyti ar atsikirsti (ar patarti, kaip tai padaryti) galėtų kvalifikuotas teisininkas – valstybės advokatas, skiriami globos ir rūpybos institucijų darbuotojai. Čia atitinkamai reikia tobulinti ir įstatymus, ir teismų praktiką.

Suaugę žmonės, kurie teismo sprendimu yra paskelbti neveiksniais, neturi galimybės disponuoti savo pinigais, turtu, spręsti dėl savo gyvenamosios vietos, ateities, labai suvaržoma jų judėjimo laisvė ir privatumas, iš neveiksnaus asmens atimamos visos pilietinės teisės ir laisvės. Nors toks asmuo paliekamas vien globėjo diskrecijai, Lietuvoje praktiškai neegzistuoja globėjų kontrolė, nes nėra teisės aktu, numatančių kaip tai turėtų būti vykdoma. Be to, Lietuvoje nėra numatytas ir periodinis neveiksumo peržiūrėjimo institutas.

Lietuvoje būtina įtvirtinti **riboto pilnamečių asmenų veiksnio kategoriją** ir tokiu būdu įgyvendinti neveiksnumo, kaip asmenų teisių ir interesų gynimo, o ne priespaudos institutą. Tai įgyvendinant **ypač svarbu atkreipti dėmesį į kitose šalyse sėkmingai veikiančią globos bei rūpybos institutą**. Lietuvoje iki šiol nėra aiškiai reglamentuotų mecha-nizmų, kurie leistų įpareigoti neveiksnių asmenų globėjus vykdyti savo pareigas, neveiksnių asmenų globojimo praktika turi akivaizdžių ydų, sudarančių palankias sąlygas psichiškai neįgalių žmonių teisių pažeidimams. Dažniausiai teismo procesuose labai aktyviai dalyvaujantys giminės – būsimo neveiksnaus žmogaus globėjai, rūpintojai, preten-duoja tapti laimingais neveiksniu pripažinto asmens nuosa-vybės paveldėtojais.

Situacijai įvertinti ir keisti būtinas kompetentingų, aukštos profesinės kvalifikacijos specialistų analizės reikalau-jantis darbas, medicininiais, socialiniais bei teisiniais kriterijais paremtas vertinimas. Tai paskatino imtis darbo grupės sukū-rimo iniciatyvos, kuri Lietuvos Respublikos Seimo Valdybos 2007 m. rugsėjo 19 d. sprendimu (protokolo Nr. 251) buvo nukreipta į Lietuvos Respublikos Vyriausybę.

Siūlau neatidėliojant Vyriausybėje sukurti specializuotą darbo grupę. Ji turėtų pasiūlyti Seimo svarstymui Neveiksnumo (riboto veiksnio) koncepciją. Pastarojoje paliečiami šie klausimai:

- 1) Neveiksnumo ir riboto veiksnio institucijos sukū-rimas;**
- 2) Teisės į teisinį atstovavimą tobulinimas;**
- 3) Globėjų atsakomybės mechanizmo tobulinimas;**
- 4) Periodinis institucijos veiklos efektyvumo įverti-nimas.**

Darbo grupės sudarymas, neveiksnumo teisinį institutą reglamentuojančių įstatymų pakeitimų ir papildymų projek-tų parengimas turėtų pasitarnauti šalinant ydingus neveiks-numo instituto aspektus Lietuvoje.

Už pagalbą dėkoju LR Seimo kanceliarijos Informacijos analizės skyriui, V. Puneliui.

LIETUVOS TEISMŲ PRAKTIKOS BEI EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO PRECEDENTŲ NEVEIKSNUMO NUSTATYMO SRITYJE ANALIZĖ

Klementina Gečaitė
VšĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“
teisininkė

1.

Pagaliau Lietuvos teismų praktikoje turime pirmąją nutartį dėl neveiksnumo, kurioje atskleidžiamos ne tik procesinės teisės normų taikymo klaidos, bet ir pateikiami siūlymai, kaip turėtų būti interpretuojami ir taikomi įstatymai, siekiant nepadaryti klaidos tokioje jautrioje srityje kaip asmens civilinis funkcionavimas.

2006-06-19 į VšĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ įkurta nepriklausomą pacientų teisių stebėsenos organą – paciento patikėtinį – kreipėsi pil. D. L., kuri teigė, kad yra patyrusi ir toliau patirianti smurtą (fizinį bei psichologinį) iš savo globėjo – sūnaus.

Pabendravus su nukentėjusiaja paaiškėjo, kad ji ilgą laiką patirianti sistemiskus jos teisių pažeidimus.

Apie savo neveiksnumą bei jai skirtą globą D. L. sužinojo 2006-06-23, atvykusi į pasų poskyrį pasidaryti asmens tapatybės kortelės, kur jai buvo nurodyta atvykti drauge su globėju. Šis pareiškimas pribloškė D. L. Pasų poskyrio darbuotojos, D. L. pareikalavus įrodymų, pateikė teismo sprendimų kopijas: 2005-06-27 sprendimu apylinkės teismas patenkino pareiškėjo prašymą ir pripažino D. L. neveiksnia.

2005-09-13 nutartimi teismas paskyrė D. L. sūnų jos globėju bei turto administratoriumi.

Kaip vėliau paaiškėjo, teismas nepranešė D. L. apie šiuos sprendimus, netgi nebuvo įtraukęs jos dalyvauti byloje suinteresuotu asmeniu.

Sužinojusi, jog yra neveiksni, D. L. ėmėsi ieškoti pagalbos, kvalifikuotos teisinės gynbos. 2006-06-28 kreipėsi į Vilniaus m. apygardos teismą su atskiruoju skundu, prašydama atnaujinti terminą paduoti apeliacinį skundą ir apskūsti nutartis dėl pripažinimo neveiksnia bei globėjo skyrimo.

Vilniaus m. apygardos teismas D. L. skundą 2006-07-04 nutartimi atsisakė nagrinėti motyvuodamas tuo, kad buvo praleistas apeliacinio skundo padavimo terminas (30 kalendorinių dienų) bei 6 mėn. prašymo atnaujinti apeliacinio skundo padavimo terminą, padavimo terminas, t. y. sukakęs naikinamasis terminas.

Be to, teismas savo 2006-07-04 nutartyje, kurioje nusprendė nenagrinėti D. L. skundo, nurodė, kad pagal Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 463 str. pats neveiksniu pripažintas asmuo teisės kreiptis į teismą dėl pripažinimo veiksniu neturi. Tuo tarpu LR Konstitucijos 30 str. numato teisę kiekvienam asmeniui, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Tokia teisė numatyta ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencijos (toliau – EŽTK) 6.1 straipsnyje, nustatant, kad vidaus teisėje kiekvienam turi būti užtikrinta teisė nukreipti bet kokį savo pareiškimą, susijusį su civilinių teisių įgyvendinimu, svarstyti

teismui. (Golder prieš Jungtinę Karalystę, 1975). Be to, pažymėtina, jog padidėjęs pacientų, turinčių psichinės sveikatos problemų, pažeidžiamumas reikalauja didesnio teismų budrumo (Herczegfalvy prieš Austriją, 1992).

Susidariusioje situacijoje D. L. jautėsi ypač nukentėjusi, kadangi ji nedalyvavo dėl jos veiksnio sprendžiant pirmosios instancijos teisme (kur, beje buvo įvykdyta eilė procesinių pažeidimų – pareiškėjo prašymu, D. L. nebuvo informuota, tinkamai atstovaujama, taip pat nevisai pagrįstai skiriant jai teismo psichiatrijos ekspertizę (ką vėliau pažymėjo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT)), taipogi teismas, atsisakydamas atnaujinti terminą skundui paduoti užkirto kelią D. L. pasinaudoti teise į apeliaciją, kurią garantuoja tiek Lietuvos Respublikos, tiek daugelis tarptautinių teisės aktų.

Europos žmogaus teisių teismas (toliau – EŽTT) yra pripažinęs, kad teisė į teisingą teismą, kaip tai numatyta EŽTK 6.1 straipsnyje, apima ir teisinius procesus, liečiančius asmens veiksnio statusą (Winterwerp prieš Olandiją, 1979).

Savo jurisprudencijoje EŽTT taip pat yra nustatęs, jog neveiksnio asmeniui nustatymas yra rimtas jo teisės į privatų gyvenimą ribojimas (Matter prieš Slovakiją, 1999), todėl teisiniuose procesuose sprendžiant neveiksnio klausimus yra ypač svarbu laikytis procesinių reikalavimų.

Nors EŽTK nenusako aiškios teisės į apeliaciją civilinės teisės srityje, EŽTT savo jurisprudencijoje nustatė, kad jei valstybė savo teisės aktuose nustato teisę į apeliacinį skundą, šios garantijos patenka į EŽTK 6 straipsnio apsaugos sritį (Delcourt prieš Belgiją, 1970) ir turėtų būti efektyviai įgyvendinamos.

Lietuvos teisės aktai nustato asmens, kurio veiksnio klausimas yra sprendžiamas teisme, teisę į apeliacinį skundą. Taigi teisės aktuose numaćiusi tokią teisę, Lietuva privalo ją tinkamai užtikrinti.

Sužinojusi apie sprendimą pripažinti ją neveiksnia beveik po metų, D. L. terminus skųsti sprendimą praleido ne dėl savo kaltės, tačiau teismui į tai neatsižvelgus, buvo pažeista

jos teisė į teisingą teismą (EŽTK 6 str). Būtinybę užtikrinti asmenų, kurių veiksnio klausimas yra sprendžiamas teisme, teisę į apeliaciją pabrėžė Europos Tarybos Ministrų komitetas savo rekomendacijoje Nr. (1999) 4 „Dėl neveiksnų asmenų teisinės apsaugos“, kurioje teigiama, kad reikalingos priemonės turėtų būti taikomos, siekiant naudoti neveiksniam asmeniui, jo interesų ir žmogiškojo orumo paisymo; turi būti garantuota teisė į apeliaciją.

Su galimybe tinkamai įgyvendinti teisę į apeliaciją glaudžiai susijusi teisė į tinkamą teisinį atstovavimą.

Pagal EŽTT jurisprudenciją, teisė į teisingą teismą apima proceso šalių lygiateisiškumą. Įtvirtinama nuostata, jog kiekvienas proceso dalyvis turi turėti tinkamą galimybę pristatyti savo bylą ir argumentus teismui ir tokiomis sąlygomis, kurios nepastato jo į iš esmės nepalankią padėtį palyginus su jo oponentais. Teisingo jėgų balanso principas yra garantuotas ir LR CPK 42 straipsnyje.

Savo apeliaciniame skunde D. L. teigė, kad, nepaisant to, jog EŽTK nenumato absoliučios teisės į teisinį atstovavimą civilinėse bylose, tačiau byloje, kurioje buvo nagrinėjamas ištuokos klausimas (Airey prieš Airiją, 1979) EŽTT nustatė, kad valstybės privalo užtikrinti asmeniui teisinį atstovavimą/advokatą civilinėse bylose esant šioms sąlygoms:

- proceso sudėtingumas;
- būtinybė proceso metu nagrinėti sudėtingus teisinius klausimus, ar būtinybė nustatyti faktus, kuriuos lemia ir eksperto parodymai, bei liudininkų parodymai ir jų ištyrimas;
- didelė emocinė našta ir įsitraukimas, nesuderinamas su objektyvumu, reikalaujamu teisme ginantis.

Šį argumentą Žmogaus teisių stebėjimo instituto (toliau – ŽTSI) specialistai sėkmingai panaudojo rengiant apeliacinį, vėliau ir kasacinį skundą. Buvo atkreiptas teismo dėmesys į tai, jog procesas dėl asmens veiksnio yra labai sudėtingas, jame sprendžiami klausimai dėl asmens civilinių ir pilietinių teisių apribojimo; ypač daug lemia ekspertų bei liudininkų parodymai, kuriuos tinkamai įvertinti bei pateikti

savo argumentus galėtų tik tinkamai pasirengęs atstovas. Be to, asmeniui, kurio veiksnio klausimas yra sprendžiamas, procesas sukelia didelį emocinį ir psichologinį krūvį. D. L. taipogi ne kartą yra minėjusi, jog tai – jos kaip LR pilietės pilnaverčio funkcionavimo klausimas.

Be to, D. L. pažymi, jog suinteresuoto asmens, turinčio pateikti savo išvadas apie asmens veiksnumą ir socialinį funkcionavimą – Vilniaus m. Socialinės paramos skyriaus darbuotojos – dalyvavimas teismo posėdyje tebuvo formalus, visiškai neatitinkantis asmens, dėl kurio sprendžiama, interesų. Socialinė darbuotoja iki posėdžio nė karto nebuvo susitikusi su D. L. ar kaip kitaip susisiekusi, todėl negalėjo žinoti ir nežinojo visų aplinkybių, susidariusios situacijos ir bylos esmės. Nepaisant to, socialinė darbuotoja palaikė pareiškimą pripažinti D. L. neveiksnia.

Kaip jau minėta, EŽTT jurisprudencijoje ir LR CPK nustatyta, kad teisė į teisingą teismą apima proceso šalių lygiatėsiškumą.

Byloje (Van Orshoven prieš Belgiją, 1997) EŽTT taip pat nusprendė, kad teisė į teisingą teismą apima rungimosi principą, reiškiantį galimybę abiem šalims gauti informaciją ir komentuoti dėl visų pateiktų ar išsakytų įrodymų ar pastebėjimų.

Teisė dalyvauti teismo posėdyje bei būti išklaustam tiesiogiai įtvirtinta ir ET Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr.(1999) 4, „Dėl neveiksnių asmenų teisinės apsaugos“.

Nepaisant to, kad EŽTK įtvirtinta, kad kiekvienas nacionalinėje teisėje įtvirtintas ribojimas, jo sąlygos ir procedūros turi būti aiškiai, konkrečiai ir tiksliai išvardintos teisės aktuose, pažymėtina, jog LR CPK 464 straipsnio 2 dalis, kurioje yra vertinamasis požymis – sveikatos sutrikimas, patvirtintas eksperto išvada – šio reikalavimo neatitinka; be to, sudaro sąlygas bet kokiam psichikos sutrikimui būti laikomam pakankamu pagrindu nekviesti asmens, kurio veiksnio klausimas yra sprendžiamas, į teismo posėdį.

Tai, kad buvo užkirstas kelias D. L. dalyvauti posėdyje, ne tik sąlygojo kai kuriuos netikslumus bei nelygią pareiškėjo ir suinteresuoto asmens, dėl kurio sprendžiama, padėtį, bet ir pažemino D. L. orumą, kadangi paaiškėjo, jog teismo posėdyje paliudyti jos neveiksnio buvo pakviestas buvęs su tuoktinis, su kuriuo ji turėjo ilgalaikių ginčų sprendžiant nepilnamečio sūnaus išlaikymo klausimą, o pastaraisiais metais neturėjo jokio kontakto, taigi jis negalėjo tinkamai informuoti apie D. L. sveikatos būklę bei socialinį funkcionavimą.

Eilė pažeidimų buvo nustatyta atliekant D. L. teismo psichiatrijos ekspertizę.

LR CPK 465 str. įtvirtinta, kad pareiškime dėl fizinio asmens pripažinimo neveiksniu, turi būti išdėstytos aplinkybės, rodančios fizinio asmens psichikos sutrikimą, dėl kurio tas asmuo negali suprasti savo veiksmų reikšmės ar jų valdyti, taip pat turi būti pateikta gydytojo pažyma bei kiti įrodymai apie asmens psichinę būseną.

D. L. sūnaus pareiškime dėl motinos pripažinimo neveiksnia pateikti abejotini įrodymai – paaiškinimai, jog jai būdingi kalbos sutrikimai, raštų rašymai įvairioms institucijoms, tuo tarpu, kai D. L. ne tik negalėjo jų ginčyti, bet ir negalėjo pateikti savų įrodymų, kurie rodo jos įvairius meninius sugebėjimus (publikuota poezija, rankdarbių parodos) dalyvavimą įvairiose visuomeninėse organizacijose, konstruktyvų susirašinėjimą su institucijomis ir kt.

Kasaciniame bylos nagrinėjime ir LAT pažymėjo, jog Teismas, priimdamas pareiškimą dėl asmens pripažinimo neveiksniu, prie kurio nepridėta gydytojo pažymos ar kitų dokumentų apie asmens psichinę būseną, pažeidė CPK 465 straipsnį ir suinteresuoto asmens teises.

Sunkių išgyvenimų D. L. sukėlė sūnaus mėginimai ją priverstinai hospitalizuoti ir įvertinti jos psichikos būklę. Būdama visiškai neinformuota apie tai, jog pradėtas procesas jos veiksnio klausimui spręsti, D. L. apeliaciniame skunde nurodo, kad 2004-12-22 sūnus į jai priklausantį butą be jokio

pagrindo iškviėtė medikus-psichiatrus, ketinusius išvežti ją į ligoninę. D. L. atsisakius vykti, buvo iškviesta policija, tačiau pareigūnai, įvertinę tai, jog D. L. nekėlė grėsmės nei sau, nei aplinkiniams, jos vežti į ligoninę neleido.

Tokia situacija susiklostė dėl to, kad pirmos instancijos teismas, 2004-12-03 nutartimi skyręs priverstinę ambulatorinę psichiatrijos ekspertizę, tinkamai nesupažindino D. L. su šia nutartimi, tuo pačiu pažeisdamas jos teisę atskiruoju skundu apskųsti šią nutartį. Taipogi ir nepateikdamas D. L. 2005-02-04 nutarties skirti jai stacionarinę teismo psichiatrijos ekspertizę, pirmosios instancijos teismas pažeidė jos teisę atskiruoju skundu apskųsti šią nutartį.

Vykdamas 2005-02-04 nutartį D. L. teigimu, j jai nuosavybės teise priklausantį butą 2005-03-10 pasinaudoję buto raktu (kurį be D. L. turėjo tik jos sūnus) įsiveržė ginkluoti policininkai, ir nieko nepaaiškinę apie tokio įsiveržimo priežastis, nurodė pasiimti būtiniausias daiktus ir jėga įsodinę į specialios paskirties automobilį išvežė nežinoma kryptimi (D. L. teigimu, tik atvykus jai paaiškėjo, kad tai Utenos teismo psichiatrijos ekspertinis skyrius). Be to, D. L. vežant atlikti teismo psichiatriinės ekspertizės ji buvo surakinta antrankiais, nors nesipriešino. Tai galima vertinti kaip žiaurų ir žeminantį elgesį, nuo kurio gina EŽTK 3 str. įtvirtintos nuostatos.

Hospitalizavus D. L. Utenos teismo psichiatrijos ekspertiniame skyriuje, jos keturias paras (iki 2005-03-14) neaplankė joks medikas-ekspertas.

2005-03-14 atvykusiems ekspertinio skyriaus darbuotojams D. L. įteikė raštišką reikalavimą išleisti, tačiau tą pačią dieną ji buvo pervežta į Vilniaus miesto psichikos sveikatos centrą, kur buvo priverstinai gydoma nuo 2005-03-14 iki 2005-04-19. Gydomo metu D. L. nebūto teikiama jokia informacija apie jai paskirtą gydymą, vaistus, diagnozę, prognozes, kitus svarbius su gydymu susijusius aspektus. Po priverstinio gydymo D. L. vėl buvo pervežta į Utenos ekspertinį skyrių, kuriame išbuvo nuo 2005-04-19 iki 2005-05-06.

Atlikta teismo psichiatriinė ekspertizė, kuri, D. L. teigimu, nebūto išsami ir vertinimų metu tebuvo keletas trumpų susitikimų su gydytojais, su kuriais net nevyko pokalbis. Be to, D. L. įstaigoje išbuvo dar 2 dienas po ekspertizės atlikimo, motyvuojant tuo, kad jos niekas neatvyksta iš įstaigos pasiimti.

Per visą D. L. buvimo gydymo įstaigose laikotarpį, D. L. nebūto teikiama jokios informacijos ar paaiškinimų, kuo būvo šiurkščiai pažeisti tiek tarptautiniai standartai, tiek Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 6 str.

Paciento informavimo svarbą ne kartą yra pabrėžęs ir LAT: „Pagal Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo įstatymo 6 straipsnį pacientas turi teisę į visapusišką informaciją. Netgi esant paciento sutikimui, gydytojas gali būti pripažintas kaltu, jeigu išsamiai paciento neinformavo apie šiam siūlomo gydymo metodus, priemones, padarinius ir tokiu būdu pažeidė savo profesinę pareigą, įtvirtintą Pacientų teisių ir žalos sveikatai atlyginimo (toliau – PTŽSA) įstatymo 6 straipsnyje .

Vadovaujantis EŽTK standartais, asmens sulaikymas teismo psichiatriinei ekspertizei užtraukia 5.1 straipsnio apsaugą. Be to 5.1 (b) dalis nurodo, kad asmens sulaikymas tam, kad būtų laikomas teisėtu, šalia kitų reikalavimų, turi turėti teisėtą tikslą ir trukti tik tiek, kiek reikia tam tikslui pasiekti. (Nowicka prieš Lenkiją, 2002). Byloje Nowicka prieš Lenkiją, EŽTT pripažino 5.1 straipsnio pažeidimą, nes ieškovė būvo sulaikyta stacionariai teismo psichiatriinei ekspertizei, tačiau praėjo 8 dienos, kol ji susitiko su gydytojais ir jai ekspertizė būvo atlikta, ir taip pat dėl to, kad jai atlikus ekspertizę, iš uždaros institucijos ji būvo išleista tik praėjus dienai.

Taigi, vadovaujantis minėta EŽTT jurisprudencija, galima teigti, kad pirmasis D. L. sulaikymas Utenos ekspertiniame skyriuje, trukęs 4 dienas, bei antrasis sulaikymas ten pat, jau po ekspertizės atlikimo, trukęs dvi dienas, pažeidė jos teises pagal EŽTK 5.1 straipsnį.

Be to, kasacinio nagrinėjimo metu LAT sprendė, kad atsižvelgiant į klausimus, susijusius su asmens veiksmu, nustatymas, ar asmuo negali suprasti savo veiksmų ir jų valdyti, yra ne tik mokslinės išvados – teismo psichiatrijos ekspertizės dalykas, bet ir fakto klausimas, kurį nustato teismas, įvertinęs visus kitus byloje esančius įrodymus, o esant reikalui, išklausęs ir ekspertus. Kadangi neveiksnumo nustatymas yra ypač sunkus teisės į privatų gyvenimą ribojimas, tai asmuo gali būti pripažintas neveiksniu tik ypatingais atvejais.

Tuo tarpu bylą nagrinėję teismai nenurodė nustatytų aplinkybių, patvirtinančių išvadą, kad D. L. negali suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti, nenurodė įrodymų, patvirtinančių, jog negalėjimas suprasti savo veiksmų reikšmės ir jų valdyti yra tokio pobūdžio, kad ji būtų pripažinta neveiksnia.

Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gruodžio 8 d. nutartimi pirmosios instancijos teismo sprendimas paliktas nepakeistas.

Kolegija nurodė, kad, byloje atlikus D. L. stacionarią teismo psichiatrijos ekspertizę, ekspertai psichiatrai nustatė, kad ji serga lėtine psichikos liga, dėl kurios ji negali suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti. Remdamasis ekspertų išvadomis bei liudytojų parodymais, jog proceso metu pablogėjo D. L. sveikata, Vilniaus apygardos teismas laikė pareiškėjo prašymą pripažinti D. L. neveiksniu pagrįstu.

Be to, teismas D. L. apeliacinio nagrinėjimo metu posėdyje leido dalyvauti tik su sąlyga, jog ji nereikš jokių prašymų, neteiks savo argumentų, nedėstys savo nuomonės baigiamųjų kalbų metu, tokiu būdu, kaip vėliau pripažino LAT, pažeidė CPK 13, 17, 324 straipsnius. Šiuo klausimu LAT taip pat pažymėjo, kad CPK 324 straipsnyje nėra įtvirtintos galimybės leisti byloje dalyvaujančiam asmeniui teismo posėdyje dalyvauti ribotai, t. y. tik klausantis teismo posėdžio.

LAT savo nutartyje teigė, kad procesas dėl asmens pripažinimo neveiksniu savo pasekmėmis gali turėti esminės

reikšmės pagrindinių asmens teisių apribojimui. Kai ypač sudėtinga pranešti apie teismo posėdį suinteresuotam asmeniui, dėl kurio pripažinimo neveiksniu kreiptasi į teismą, ir ypač kai tokio asmens dalyvavimas svarbus teisingam bylos išsprendimui, CPK 467 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta galimybė teismui nutarti atvesdinti šį asmenį į teismą padedant policijai. Tačiau anksčiau bylą sprendę teismai šia galimybe nepasinaudojo. Taigi pirmosios instancijos teismas, neužtikrinęs D. L. galimybės įgyvendinti CPK įtvirtintas suinteresuoto asmens teises, pažeidė CPK 17 straipsnyje įtvirtintą šalių procesinio lygiateisiškumo principą.

Išnaginėjęs kasacinį D. L. skundą, LAT savo nutartimi panaikino Vilniaus miesto 1-ojo apylinkės teismo 2005 m. birželio 27 d. sprendimą ir Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. gruodžio 8 d. nutartį ir perdavė bylą iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui¹⁰¹.

2.

Kitas gyvenimiškas atvejis, atspindintis globėjo funkcijų vykdymą kontroliuojančių institucijų veiklos spragas, tikriausiai taps dar vienu precedentu Lietuvos teismų praktikoje. Belieka tikėtis, jog nepasirodys neįveikiama užduotimi asmeniui įrodyti, jog jis, nepaisant savo ligos, nėra neveikšnus.

2007-10-16 B. S. kreipėsi į VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ paciento patikėtines, prašydamas paramos jam dalyvaujant procese, kuriame bus sprendžiamas jo veiksnumo klausimas.

B. S. nurodė, jog 2005 metais, jam gydantis Kauno psichiatrijos ligoninėje (esančioje Muitinės g. 2) pokalbio su gydančiu gydytoju metu jis pirmą kartą sužinojo, jog jau daugiau kaip prieš 20 metų jis buvo teismo pripažintas neveiksniu.

¹⁰¹ LAT nutartis Nr. 3K-3-328/2007

Sužinojęs šią informaciją, B. S. parašė prašymą Kauno miesto prokuratūrai, prašydamas ištirti jo sužinotą informaciją, aplinkybes, kuriomis jis buvo pripažintas neveiksniu, taip pat paskirti jam teismo psichiatrijos ekspertizę, kuri taptų įrodymu panaikinant teismo sprendimą dėl B. S. pripažinimo neveiksniu.

B. S. pasakojo, kad psichikos sutrikimas jam buvo diagnozuotas tarnybos sovietinėje armijoje metu. Dėl didelės įtampos B. S. savijauta ir nuotaika nuolat prastėjo. Nebegalėdamas pakelti armijoje patiriamo spaudimo, jis atsisakė vykdyti vieną iš užduočių ir dėl to buvo pripažintas sulaužęs sovietinio kario priesaiką. Dėl šio įvykio vyko tyrimas, B. S. buvo pripažintas susirgęs psichikos liga ir komisuotas iš kariuomenės. 1975-06-23 Ligos akte teigiama, jog B. S. karo tarnybos pradžioje pasižymėjo kruopštumu, pareigingumu, buvo septynis kartus skatintas. Ketvirtaisiais tarnybos metais jis ėmęs nuolatos skųstis skausmais stuburo srityje, atsisakyti vykdyti užduotis. Jam buvo diagnozuota krūtininės stuburo dalies kifozė (stuburo iškrypimas). Tačiau nesiliaujant skundams ir ėmus „keistai elgtis“ buvo gydytas psichiatrijos ligoninėje nuo schizofrenijos ir isterinės reakcijos. Po gydymo buvo pripažintas nebetinkamu karinei tarnybai dėl tarnybos metu įgyto psichikos susirgimo.

Grįžęs iš kariuomenės, B. S. sėkmingai dirbo, baigė aukštesniąją mokyklą, ketino siekti aukštojo išsilavinimo.

Kaip patyręs susirgimą armijoje, gavo butą lengvatinėmis sąlygomis, kuriame priregistravo ir savo seserį, G. S., vėliau inicijavusią jo pripažinimą neveiksniu.

Atgavus Nepriklausomybę, dalyvavo Lietuvos kareivių invalidų sąjungos veikloje, sąjungos narių apibūdinamas kaip aktyvus sąjungos valdybos narys.

Iš dalies B. S. pateiktų dokumentų matyti, kad 1983-06-02 Kauno miesto Lenino rajono liaudies teismo sprendimu B. S. buvo pripažintas neveiksniu pagal jo sesers, G. S. pareiškimą, kuriame ši teigė, jog brolis serga chroniška psichikos liga.

Šį prašymą palaikė ir vykdomojo komiteto sveikatos apsaugos skyriaus atstovė. Prokuroro išvadoje teigiama, jog B. S. nesupranta savo veiksmų esmės ir nesugeba jų valdyti.

Vadovaudamasis teismo psichiatrijos ekspertizės išvada, teismas sprendė, kad B. S. iš tiesų serga chroniška psichikos liga, dėl to negali suprasti savo veiksmų esmės ir jų valdyti, dėl to jam reikalinga globa. Vadovaudamasis LTSR CK 15 str. bei LTSR CPK 283–287 str. teismas pripažino B. S. neveiksniu. Sprendimas per 10 dienų galėjo būti apskųstas LTSR Aukščiausiajam teismui, tačiau nuo B. S. iš viso buvo nuslėpta apie procesą.

Paradoksaliausia šioje situacijoje, kaip vėliau sužinojo B. S., buvo tai, jog 1983-06-02 teismui pareiškėjos G. S. prašymu pripažinus B. S. neveiksniu, nebuvo išspręstas B. S. globos klausimas. Taigi visą laikotarpį nuo jo pripažinimo neveiksniu, B. S. neturėjo jokio globėjo.

Negana to, jis priėmė dalį iš tėvo paveldėtos žemės, kurioje savarankiškai ūkininkavo, savarankiškai gyveno jam nuosavybės teise jam priklausančiame bute, kuriame, kaimynų teigimu, gyvena vienas, normaliai socialiai funkcionuoja, neturi jokių įsiskolinimų, kaimynai pažymi niekuomet su B. S. nekonfliktavę.

Gavusi B. S. 2006-03-21 prašymą ištirti situaciją ir panaikinti teismo sprendimą, kuriuo jis buvo pripažintas neveiksniu, Kauno miesto apylinkės prokuratūra kreipėsi su pareiškimu į Kauno miesto apylinkės teismą.

2006-05-23 parengiamajame posėdyje B. S. buvo skirta teismo psichiatrijos ekspertizė. Teismo nutartyje taip pat pažymima, jog yra nustatyta, kad B. S. 1983-06-02 buvo pripažintas neveiksniu, tačiau globa jam nenustatyta, globėjas nepaskirtas, jis gyvena vienas, gydomi, vartoja vaistus, yra gydytas stacionare 46 kartus, šiuo metu būklė gera.

Teismo posėdyje 2007-06-22 Kauno miesto apylinkės prokuratūros atstovė pažymėjo, jog B. S. prašymo nepalaiko, kadangi psichiatrijos ekspertizė nepatvirtino, kad B. S. pasveiko ar jo sveikata taip pagerėjo, kad jį galima būtų pripažinti veiksniu.

Suinteresuoto asmens – Kauno miesto savivaldybės sveikatos skyriaus – atstovas taipogi prašė netenkinti pareiškimo ir nepripažinti B. S. veiksniu, o paaiškėjus, kad jam nėra paskirtas globėjas, inicijuoti bylą dėl globos skyrimo.

Suinteresuotas asmuo – B. S. sesuo – palaikė Sveikatos skyriaus atstovo nuomonę.

Pats B. S. teismo posėdyje nedalyvavo, kadangi tuo metu gydėsi Žiegzdrių psichiatrijos ligoninėje (kaip susitikimo metu teigė B. S., į ligoninę jį išvežė sesuo, teigdama, jog jam būtinas gydymas, nors pats B. S. tuo metu jautėsi gerai, buvo darbingas).

Tokiu būdu jis neteko galimybės dalyvauti teismo posėdyje ir būti išklaustas tiesiogiai teismo, taip pat teikti savo paaiškinimus ir argumentus. Nors teismo psichiatrijos ekspertizėje 2007-02-13 – 2007-04-13 teigiama, jog B. S. dėl savo ligos pobūdžio gali dalyvauti teismo posėdyje.

Tiek LR CPK, tiek EŽTT jurisprudencijoje nustatyta, kad teisė į teisingą teismą apima proceso šalių lygiateisiškumą, kuris apima ir rungimosi principą, reikiantį galimybę abiem šalims gauti informaciją ir komentuoti dėl visų pateiktų ar išsakytų įrodymų ar pastebėjimų. Teisė dalyvauti teismo posėdyje bei būti išklaustam tiesiogiai taip įtvirtinta ir ET Ministrų komiteto rekomendacijoje Nr.(1999) 4 „Dėl neveikusių asmenų teisinės apsaugos“.

Kauno miesto apylinkės teismo sprendimas galėjo būti per 30 dienų skundžiamas Apygardos teismui, tačiau prieš teismo posėdį paguldytas į Žiegzdrių psichiatrijos ligoninę, B. S. praleido joje 3 mėnesius, dėl to praleido šį terminą bei galimybę tinkamai pasinaudoti teise į apeliaciją.

Su galimybe tinkamai įgyvendinti teisę į apeliaciją glaudžiai susijusi teisė į tinkamą teisinį atstovavimą. Pagal EŽTT jurisprudenciją šalių teisminis lygiateisiškumas taip pat apima ir galimybę pristatyti savo bylą ir argumentus teismui ir tokiomis sąlygomis, kurios nepastato jo į iš esmės nepalankią padėtį palyginus su jo oponentais. Teisingo jėgų balanso principas yra garantuotas ir LR CPK 42 straipsnyje. Šioje situacijoje tinkamai pristatyti B. S. situaciją ir pateikti svarius jo

savarankiško funkcionavimo visuomenėje įrodymus, o taip pat atsikirsti į kitų suinteresuotų asmenų teiginius, neva B. S. nesupranta savo veiksmų esmės ir negali jų valdyti, galėjo tik patyręs teisininkas, tačiau jo paslaugos B. S., II grupės invalidui, nebuvo suteiktos. B. S. nurodė, jog advokatai, į kuriuos jis kreipėsi, atsisakydavo jam atstovauti, motyvuodami sudėtinga ir painia situacija.

B. S. sesuo, patalpinusi jį į ligoninę, o pati siekusi jį pripažinti neveiksniu bei tapti jo globėja ir turto administratore, diskriminavo B. S., kaip suinteresuotą šiuo procesu asmenį. Taipogi kyla klausimas, nepaisant to, kad tokio pobūdžio bylos vyksta ypatingąja teiseną, laikant, jog ginčo tarp šalių nėra, ar tikrai sutampa asmens dėl kurio veiksnio sprendžiama, bei asmens, siekiančio tapti B. S. globėju, interesai? Be viso to, EŽTT yra pažymėjęs jog padidėjęs asmenų, turinčių psichikos sutrikimų jautrumas, reikalauja didesnio teismų budrumo.

Šiuo metu, susiradęs advokatą ir tarpininkaujant VŠĮ „Globali iniciatyva psichiatrijoje“, B. S. rengia apeliacinį skundą.

Tikėtina, jog šioje situacijoje B. S. susidurs su ta problema, kad pagal CPK 463 pats neveiksniu pripažintas asmuo teisės kreiptis į teismą neturi. Tačiau EŽTK 6.1 straipsnyje bei LR Konstitucijos 30 straipsnyje įtvirtinta teisė kiekvienam asmeniui, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, kreiptis į teismą.

Taipogi svarbu būtų atsižvelgti į LAT išaiškinimą nutartyje Nr. 3K-3-328/2007, kurioje teigiama, jog teismas, neužtikrinęs galimybės suinteresuotam asmeniui, dėl kurio veiksnio sprendžiama, teikti prašymus ir įgyvendinti kitas CPK įtvirtintas suinteresuoto asmens teises, pažeidė CPK 17 straipsnyje įtvirtintą šalių procesinio lygiateisiškumo principą.

Už pagalbą ir informaciją dėkoju pirmiausia narsiesiems kovotojams už teisybę ir žmogaus teises D. L. bei B. S., o taip pat A. Radvilaitei ir advokatui A. Palijanskui.

Šie, 2007-ieji, paskelbti Europos lygių galimybių visiems metais. Siekiama užtikrinti, kad Europos Sąjungoje būtų taikomas ir remiamas nediskriminavimo principas ES direktyvose įtvirtintais pagrindais ir suteikti pagreitį nacionalinei lygių galimybių ir kovos su diskriminacija politikai.

Viešoji įstaiga „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ prisijungia prie šio kilnaus tikslo ir pristato leidinį „Neveiksnumo problematika Europos Sąjungos deklaruojamų vertybių kontekste“.

Šis leidinys skiriamas skaitytojui, neabejingam žmogaus teisių padėčiai Lietuvoje ir pasaulyje. Pristatoma neveiksnumo problematika yra itin aktuali ir savalaikė siekiant psichikos sveikatos problemų turinčių asmenų integracijos į visuomenę bei jų teisių apsaugos.

Viešosios įstaigos „Globali iniciatyva psichiatrijoje“ darbuotojai jau ne pirmus metus bendrauja su neveiksniais pripažintais asmenimis, išgirsta jų istorijas, konsultuoja ir aktyviai tarpininkauja ieškant jiems reikalingos pagalbos būdų. Apibendrinta patirtis bei teisiniai neveiksnumo instituto aspektai Lietuvoje ir Europos Sąjungos valstybėse pristatomi Jums.

Tikimės, kad pateikiama apibendrinta informacija ugdys specialistų kompetencijas dirbant su neveiksniais pripažintais piliečiais. Taip pat tikimės, kad nevyriausybinio sektoriaus bei valdžios atstovų dėmesys neveiksnumo problematikai Lietuvoje paskatins visuomenines, teisines bei politines diskusijas šia svarbia tema.

Projekto vadovė Karilė Levickaitė

„Globali iniciatyva psichiatrijoje“ siekia paremti bei skatinti humanišką, etišką ir efektyvią psichikos sveikatos priežiūrą visame pasaulyje.